

ปฏิบัติบูชาวิสาขนา

คัดลอกจาก <http://www.geocities.com/Tokyo/Gulf/4126/poomun0001.html>

- พระธรรมเจดีย์ (จุม พนฺธุโล) ถาม

- พระอาจารย์มั่น ภูริทัตตเถร ตอบ

หนังสือ ปุจฉา-วิสัชนา นี้ ตามหลักฐานที่บันทึกไว้ในหนังสือฉบับเดิมว่า พระเดชพระคุณพระธรรมเจดีย์ (จุม พนฺธุโล) วัดโพธิสมภรณ์ อำเภอเมือง จังหวัดอุดรธานี เป็นผู้ปุจฉาท่านพระอาจารย์มั่น ภูริทัตโต เป็นผู้วิสัชนา มีเนื้อหาสาระที่ควรแก่การศึกษาและปฏิบัติเป็นอย่างยิ่ง ฉะนั้น จึงปรากฏว่า ได้มีผู้ที่มีจิตศรัทธาจัดพิมพ์แจกเป็นธรรมทานเนื่องในโอกาสต่างๆตลอดมา แต่ก็ยังไม่เพียงพอกับความต้องการของผู้ที่สนใจใคร่ในธรรมอยู่ดี

ในโอกาสนี้ คณะผู้จัดพิมพ์ได้มีจิตศรัทธา จัดพิมพ์ถวาย วัดถ้ำยาว อำเภอน้ำพอง จังหวัดขอนแก่น จำนวน 1,200 เล่ม เพื่อแจกเป็นธรรมทานแก่ท่านที่สนใจใคร่ในธรรมทั้งหลาย

คณะผู้จัดพิมพ์

9 พฤษภาคม 2538

ปฏิบัติบูชาวิสาขนา (๑)

พระธรรมเจดีย์ ถามว่า ผู้ปฏิบัติศาสนาโดยมากปฏิบัติอยู่แค่นี้?

พระอาจารย์มั่น ปฏิบัติอยู่ภูมิกามาพจารกุศลโดยมาก

พระธรรมเจดีย์ ทำไมจึงปฏิบัติอยู่เพียงนั้น?

พระอาจารย์ อธิษาศัยของคน โดยมากยังกำหนดอยู่ในกาม เห็นว่ากามารมณ์ที่ดีเป็นสุข

มัน ส่วนที่ไม่ดีเห็นว่าเป็นทุกข์ จึงได้ปฏิบัติในบุญกริยาวัตถุ มีการฟังธรรม ให้ทาน รักษาศีล เป็นต้น หรือภาวนาบ้างเล็กน้อย เพราะความมุ่งเพื่อจะได้สวรรค์สมบัติ มนุษยสมบัติ เป็นต้น ก็คงเป็นภุมมิกามาพจรกุศลอยู่นั่นเอง เบื้องหน้าแต่กายแตกตายไปแล้ว ย่อมถึงสุคติบ้าง ไม่ถึงบ้างแล้วแต่วิบากจะชัดไป เพราะไม่ใช่ नियตบุคคล คือยังไม่ปิดอบาย เพราะยังไม่ได้บรรลุนิพพาน

พระธรรม
เจดีย์ ก็ท่านผู้ปฏิบัติที่ดีกว่านี้ไม่มีหรือ?

พระอาจารย์ มี แต่ว่าน้อย
มัน

พระธรรม น้อยเพราะเหตุไร?
เจดีย์

พระอาจารย์ น้อยเพราะกามทั้งหลายเท่ากับเลือดในอกของสัตว์ ยากที่จะละความยินดี
มัน ในกามได้ เพราะการปฏิบัติธรรมละเอียด ต้องอาศัยกายวิเวก จิตตวิเวก จึงจะเป็น ไปเพื่ออุปราชาวิเวก เพราะเหตุนี้แลจึงทำได้ด้วยยาก แต่ไม่เหลือวิสัย ต้องเป็นผู้เห็นทุกข์จริงๆ จึงจะปฏิบัติได้

พระธรรม ถ้าปฏิบัติเพียงภุมมิกามาพจรกุศล ดูไม่แปลกอะไร เพราะเกิดเป็นมนุษย์ก็เป็นภุมมิกามาพจรกุศลอยู่แล้ว ส่วนการปฏิบัติจะให้ดีกว่าเก่าก็ต้องให้เลื่อนขั้นเป็นภุมมิกามาพจรหรืออุปราชาพจรแลโลกอุดร จะได้แปลกจากเก่า?

พระอาจารย์ ถูกแล้ว ถ้าคิดดูคนนอกพุทธกาล ท่านก็ได้บรรลุนิพพานชั้นสูงๆก็มี คนในพุทธกาล ท่านก็ได้บรรลุนิพพานผล มีพระโสดาบัน แลพระอรหันต์ โดยมากนี้เราก็ไม่ได้บรรลุนิพพานเป็นอันผู้คนนอกพุทธกาลไม่ได้ แลไม่ได้บรรลุนิพพานผลเป็นอันผู้คนในพุทธกาลไม่ได้

พระธรรม เมื่อเป็นเช่นนี้จักทำอย่างไรดี ?
เจดีย์

พระอาจารย์ ต้องทำในใจให้เห็นตามพระพุทธรูปที่ว่า มตฺตาสฺวปริจฺจาคา ปสฺเส เจ
ม่น วิปฺลึ สฺขํ ถ้าว่าบุคคลเห็นซึ่งสุขอันไพบุลย์ เพราะบริจกซึ่งสุขมีประมาณ
น้อยเสียไซร้ จเช มตฺตาสฺวํ ธีโร สมฺปสฺสํ วิปฺลึ สฺขํ บุคคลผู้มีปัญญาเครื่อง
ทรงไว้ เมื่อถึงเห็นซึ่งสุขอันไพบุลย์ พึงละเสียซึ่งสุขมีประมาณน้อย

พระธรรม สุขมีประมาณน้อยได้แก่สุขชนิดไหน?

เจติย์

พระอาจารย์ ได้แก่สุขซึ่งเกิดแต่ความยินดีในกามที่เรียกว่า อามิสฺสุข นี้แหละสุขมี
ม่น ประมาณน้อย

พระธรรม ก็สุขอันไพบุลย์ได้แก่สุขชนิดไหน?

เจติย์

พระอาจารย์ ได้แก่ฌาน วิปัสสนา มรรค ผล นิพพาน ที่เรียกว่านิรามิสฺสุขไม่เจือด้วย
ม่น กาม นี้แหละสุขอันไพบุลย์

พระธรรม จะปฏิบัติให้ถึงสุขอันไพบุลย์จะดำเนินทางไหนดี?

เจติย์

พระอาจารย์ ก็ต้องดำเนินทางองค์มรรค 8

ม่น

พระธรรม องค์มรรค 8 ใครๆก็รู้ ทำไมถึงเดินกันไม่ใคร่จะถูก?

เจติย์

พระอาจารย์ เพราะองค์มรรคทั้ง 8 ไม่มีใครเคยเดิน จึงเดินไม่ใคร่ถูก พอถูกก็เป็นพระ
ม่น อริยเจ้า

พระธรรม ที่เดินไม่ถูกเพราะเหตุอะไร?

เจติย์

พระอาจารย์ เพราะชอบเดินทางเก่าซึ่งเป็นทางชำนาญ

มัน

พระธรรม ทางเก่านั้นคืออะไร?

เจดีย์

พระอาจารย์ ได้แก่งามสุขัลลิกานุ โยคแลอรรถกถมถานุ โยค

มัน

พระธรรม กามสุขัลลิกานุ โยคนั้นคืออะไร?

เจดีย์

พระอาจารย์ ความทำตนให้เป็นผู้หม่อมุ่นติดอยู่ในกามสุขนี้แล ชื่อว่ากามสุขัลลิกานุ
มัน โยค

พระธรรม อรรถกถมถานุ โยคได้แก่ทางไหน?

เจดีย์

พระอาจารย์ ได้แก่ผู้ปฏิบัติผิด แม้ประพฤติกเรงครัดทำตนให้ลำบากสักเพียงไร ก็ไม่
มัน สำเร็จประโยชน์ซึ่ง มรรค, ผล, นิพพาน, นี้แหละเรียกวาอรรถกถมถานุ
โยค

พระธรรม ถ้าเช่นนั้นทางทั้ง 2 นี้ เห็นจะมีคนเดินมากกว่ามัชฌิมาปฏิปทาหลายร้อย
เจดีย์ เท่า ?

พระอาจารย์ แน่ทีเดียว พระพุทธเจ้าแรกตรัสรู้ จึงได้แสดงก่อนธรรมอย่างอื่นๆ ที่มา
มัน แล้วในธัมมจักกัปปวัตตนสูตร เพื่อให้สาวกเข้าใจ จะได้ไม่ดำเนินในทาง
ทั้ง 2 มาดำเนินในทางมัชฌิมาปฏิปทา

พระธรรม องคัมมรค 8 ทำไมจึงยกสัมมาทิฎฐิ ซึ่งเป็นกองปัญญาขึ้นแสดงก่อน ส่วน
เจดีย์ การปฏิบัติของผู้ดำเนินทางมรรค ต้องทำศีลไปก่อน แล้วจึงทำสมาธิ แล
ปัญญา ซึ่งเรียกว่าสิกขาทั้ง 3?

พระอาจารย์
มัน ตามความเห็นของข้าพเจ้าว่าจะเป็น 2 ตอน ตอนแรกส่วนโลกียกุศลต้อง
ทำศีล สมาธิ ปัญญา เป็นลำดับไป ปัญญาที่เกิดขึ้นยังไม่เห็นอริยสัจทั้ง 4
สังโยชน์ 3 ยังละไม่ได้ จิตของใจเพียงนี้ เป็นโลกีย์ ตอนที่เห็นอริยสัจแล้ว
ละสังโยชน์ 3 ได้ ตอนนี้เป็นโลกุตตร

พระธรรม
เจดีย์ ศิลจะเอาศีลชนิดไหน ?

พระอาจารย์
มัน ศีลมีหลายอย่าง ศีล 5 ศีล 8 ศีล 10 ศีล 227 แต่ในที่นี้ประสงค์ศีลที่เรียกว่า
สมุมาวาจา สมุมากมฺมฺโต สมมาอาชีโว แต่ต้องทำให้บริบูรณ์

พระธรรม
เจดีย์ สมุมาวาจา คืออะไร?

พระอาจารย์
มัน มุสาวาทา เวรมณี เว้นจากพูดเท็จ ปิสุณาย วาจา เวรมณี เว้นจากพูดคำ
หยาบ สมฺพปฺปลาปา เวรมณี เว้นจากพูดไปรยประ โยชน

พระธรรม
เจดีย์ สมุมากมฺมฺโต การงานชอบนั้นมีกี่อย่าง?

พระอาจารย์
มัน มี 3 อย่าง คือ ปาณาติปาตา เวรมณี เว้นจากฆ่าสัตว์ อทินนาทานา เวรมณี
เว้นจากการลักทรัพย์ อพฺรหฺมจฺริยา เวรมณี เว้นจากอสังกรรมไม่ใช่
พรหมจรรย์

พระธรรม
เจดีย์ สมุมากมฺมฺโต ในที่อื่นๆโดยมาเว้น อพฺรหฺม ส่วนในมหาสติปัฏฐาน
ทำไมจึงเว้นกามมุขิจฉาจาร ?

พระอาจารย์
มัน ความเห็นของข้าพเจ้าว่าที่ทรงแสดงศีล อพฺรหฺม เห็นจะเป็นด้วยรับสั่งแก่
ภิกษุ เพราะว่าภิกษุเป็น พรหมจารีบุคคลนั้น ส่วนในมหาสติปัฏฐาน 4 ก็
รับสั่งแก่ภิกษุเหมือนกัน แต่ว่าเวลานั้นพระองค์เสด็จประทับอยู่ในหมู่ชน
ชาวคฤ พวกชาวบ้านเห็นจะฟังอยู่มาก ท่านจึงสอนให้เว้น กามมุขิจฉาจาร
เพราะชาวบ้านมักเป็นคนมีคู่

พระธรรม
เจดีย์ สมุมมาอาชีโว เลี้ยงชีวิตชอบ เว้นจากมิจฉาชีพนั้นเป็นอย่างไร ?

พระอาจารย์
มัน บางแห่งท่านก็อธิบายไว้ว่า ขายสุรายาพิษ ศัสตราวุธ หรือขายสัตว์มีชีวิต
ต้องเอาไปฆ่าเป็นต้น เหล่านี้แหละเป็นมิจฉาชีพ

พระธรรม
เจดีย์ ถ้าคนที่ไม่ได้ขายของเหล่านี้ก็เป็นสมุมมาอาชีโว อย่างนั้นหรือ?

พระอาจารย์
มัน ยังเป็นไปไม่ได้ เพราะวิถีโงงของคนมีหลายอย่างนัก เช่น ค้าขายโดยไม่
เชื่อ มีการ โกงตาชั่งตาตัง หรือเอารัดเอาเปรียบอย่างใดอย่างหนึ่งในเวลา
ที่ผู้ซื้อเพลินหรือเขาไว้ใจ รวมความพูดว่าอัธยาศัยของคนที่ไม่เชื่อ คิดเอา
รัดเอาเปรียบผู้อื่น เห็นแต่จะได้สุดแต่จะมีโอกาส จะเป็นเงินหรือของก็คิด
ถึงแม้ไม่ชอบธรรม สุดแต่จะได้ เป็นเอาทั้งนั้น ข้าพเจ้าเห็นว่าอาการ
เหล่านี้ก็เป็นมิจฉาชีพทั้งสิ้น สมุมมาอาชีโว จะต้องเว้นทุกอย่างเพราะเป็น
สิ่งที่คัดค้านได้มาโดยไม่ชอบธรรม

พระธรรม
เจดีย์ สมุมมาวาโย ความเพียรชอบนั้นคือเพียรอย่างไร?

พระอาจารย์
มัน สัฏวรปธาน เพียรระวังอกุศลวิตก 3 ที่ยังไม่เกิดไม่ให้เกิดขึ้น ปหานปธาน
เพียร ละอกุศลวิตก 3 ที่เกิดขึ้นแล้วให้หายไป ภวานาปธาน เพียรเจริญ
กุศลที่ยังไม่เกิดขึ้นแล้วให้หายไป ภวานาปธาน เพียรเจริญกุศลที่ยังไม่
เกิดให้เกิดขึ้น อนุรักษนาปธาน เพียรรักษากุศลที่เกิดแล้วไว้ให้สมบูรณ์

พระธรรม
เจดีย์ สมุมมาสติ ระลึกชอบนั้นระลึกอย่างไร

พระอาจารย์
มัน ระลึกอยู่ในสติปัฏฐาน 4 คือ กายานุปัสสนา ระลึกถึงกาย เวทนา
นุปัสสนา ระลึกถึงเวทนา จิตฺตานุปัสสนา ระลึกถึงจิต ฌมฺมานุปัสสนา
ระลึกถึงธรรม

พระธรรม
เจดีย์ สมาสมาธิ ความตั้งใจไว้ชอบ คือตั้งใจไว้อย่างไร จึงจะเป็นสมาส
มาธิ?

พระอาจารย์ คือตั้งไว้ในองค์ฌานทั้ง 4 ที่เรียกว่า ปฐมฌาน ทุตติยฌาน ตติยฌาน จตุตถ
มน ฌาน เหล่านี้แหละ เป็น สมาสมาธิ

พระธรรม
เจดีย์ สมาสกุปโป ความดำริชอบนั้นดำริอย่างไร?

พระอาจารย์ เนกขมุขกุปโป ดำริออกจากกาม อพฺยาปาทกุปโป ดำริไม่พยาบาท
มน อวิหีสากุปโป ดำริในความไม่เบียดเบียน

พระธรรม
เจดีย์ สมุมาวายาโม ก็ละอกุศลวิตก 3 แล้ว สมาสกุปโป ทำไมจึงต้องดำริอีก
เล่า?

พระอาจารย์ ต่างกันเพราะ สมุมาวายาโมนั้น เป็นแต่เปลี่ยนอารมณ์ เช่น จิตที่ฟุ้งซ่าน
มน หรือเป็นอกุศลก็เล็กน้อยเรื่องเก่าเสีย มามีสติระลึกรู้ในอารมณ์ที่เป็นกุศล
จึงสงเคราะห์เข้าในกองสมาธิ ส่วนสมาสกุปโป มีปัญญาพิจารณาเห็น
โทษของกาม เห็นอนิสงส์ของเนกขัมมะ จึงได้คิดออกจากกามด้วย
อาการที่เห็นโทษหรือเห็นโทษของพยาบาทวิหิงสา เห็นอนิสงส์ของ
เมตตากรุณา จึงได้คาดละพยาบาทวิหิงสา การเห็นโทษแลเห็นอนิสงส์
เช่นนี้แหละจึงผิดกับ สมุมาวายาโม ท่านจึงสงเคราะห์เข้าไว้ในกอง
ปัญญา

พระธรรม
เจดีย์ สมุมาทิฎฐิ ความเห็นชอบนั้นคือเห็นอย่างไร?

พระอาจารย์ คือ เห็นทุกข์ สมุทัย นิโรธ มรรค ที่เรียกว่า อริยสัจ 4 ความเห็นชอบอย่าง
มน นี้แหละชื่อว่า สมุมาทิฎฐิ

พระธรรม
เจดีย์ อริยสัจ 4 นั้น มีกิจจะต้องทำอะไรบ้าง?

พระอาจารย์ มั่น ตามแบบที่มีมาในธรรมจักร มีกิจ 3 อย่าง ใน 4 อริยสัจ รวมเป็น 12 คือ
มั่น สัจญาณ รู้ว่าทุกข์ กิจญาณ รู้ว่าจะต้องกำหนด กตญาณ รู้ว่ากำหนดเสร็จ
แล้ว แลรู้ว่าทุกข์สมุทัยจะต้องละ แลได้ละเสร็จแล้ว และรู้ว่าทุกข์นิโรธ
จะต้องทำให้แจ้งแลได้ทำให้แจ้งเสร็จแล้ว แลรู้ว่าทุกข์นิโรธคามินี
ปฏิบัติภา จะต้องเจริญ แลได้เจริญแล้ว นี่แหละเรียกว่ากิจในอริยสัจทั้ง 4

พระธรรม ทุกข์นั้นได้แก่สิ่งอะไร?

เจดีย์

พระอาจารย์ มั่น ชั้น 5 อายุคนละ 6 ธาตุ 6 นามรูป เหล่านี้เป็นประเภททุกข์สัจ

พระธรรม ทุกข์มีหลายอย่างนั้นจะกำหนดอย่างไรถูก?

เจดีย์

พระอาจารย์ มั่น กำหนดอย่างเดียวกันก็ได้ จะเป็นชั้น 5 หรือ อายุคนละ 6 หรือธาตุ 6 นามรูป
อย่างใดอย่างหนึ่งก็ได้ ไม่ใช่จะต้องกำหนดทีละหลายอย่าง แต่ว่าผู้
ปฏิบัติควรจะรู้ไว้เพราะธรรมทั้งหลายเหล่านี้ เป็นอารมณ์ของวิปัสสนา

พระธรรม พระธรรมเจดีย์ : การที่จะเห็นอริยสัจก็ต้องทำวิปัสสนาด้วยหรือ?

เจดีย์

พระอาจารย์ มั่น ไม่เจริญวิปัสสนา ปัญญาจะเกิดอย่างไรได้ เมื่อปัญญาไม่มีจะเห็นอริยสัจ
ทั้ง 4 อย่างไรได้ แต่ที่เจริญวิปัสสนากันอยู่ ผู้ที่อินทรีย์อ่อนยังไม่เห็น
อริยสัจทั้ง 4 เลย

พระธรรม ชั้น 5 ใครก็รู้ทำไมจึงกำหนดทุกข์ไม่ถูก?

เจดีย์

พระอาจารย์ มั่น รู้แต่ชื่อ ไม่รู้อาการชั้นตามความเป็นจริง เพราะฉะนั้นชั้น 5 เกิดขึ้นก็
ไม่รู้ว่าเกิด ชั้น 5 ดับไปก็ไม่รู้ว่าดับ แลชั้นมีอาการสิ้นไปเสื่อมไปตาม
ความเป็นจริงอย่างไรก็ไม่ทราบทั้งนั้น จึงเป็นผู้หลงประกอบด้วยวิปลาส

คือไม่เที่ยงก็เห็นว่าเที่ยง เป็นทุกข์ก็เห็นว่าเป็นสุข เป็นอนัตตาก็เห็นว่า เป็นอัตตาดำตน เป็นอสุภไม่งามก็เห็นว่าเป็นสุภะงาม เพราะฉะนั้น พระพุทธเจ้าจึงทรงสั่งสอนสาวก ที่มาแล้วในมหาสติปัฏฐานสูตร ให้ รู้จักขั้น 5 แลอายุตนะ 6 ตามความเป็นจริงจะได้กำหนดถูก

**พระธรรม
เจดีย์** ขั้น 5 คือ รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณนั้นมีลักษณะอย่างไร เมื่อ
เวลาเกิดขึ้นแลดับไปจะได้อย่างไร?

**พระอาจารย์
มั่น** รูปคือ ธาตุดิน 19 น้ำ 12 ลม 6 ไฟ 4 ชื่อว่ามหาภูตรูป เป็นรูปใหญ่แลอ
ปาทายรูป 24 เป็นรูปที่ละเอียด ซึ่งอาศัยอยู่ในมหาภูตรูป 4 เหล่านี้ชื่อว่า
รูป แต่จะแจ้งให้ละเอียดก็มากมาย เมื่ออยากทราบให้ละเอียด ก็จง ไปดู
เอาในแบบเถิด

**พระธรรม
เจดีย์** ก็เวทนานั้นได้แก่สิ่งอะไร?

**พระอาจารย์
มั่น** ความเสวยอารมณ์ ซึ่งเกิดประจำอยู่ในรูปนี้แหละ คือบางคราวก็เสวย
อารมณ์เป็นสุข บางคราวก็เสวยอารมณ์ก็เป็นทุกข์ บางคราวก็ไม่ทุกข์
ไม่สุข นี้แหละเรียกว่า เวทนา 3 ถ้าเติม โสมนัส โทมนัส ก็เป็นเวทนา 5

**พระธรรม
เจดีย์** โสมนัส โทมนัสเวทนา ดูเป็นชื่อของกิเลส ทำไมจึงเป็นขั้น?

**พระอาจารย์
มั่น** เวทนามี 2 อย่าง คือ กายิกะเวทนาฯ ซึ่งเกิดทางกาย 1 เจตสิกเวทนาฯ ซึ่ง
เกิดทางใจ 1 สุขเวทนาเสวยอารมณ์เป็นสุข ทุกขเวทนาเสวยอารมณ์เป็น
ทุกข์ 2 อย่างนี้เกิดทางกาย โสมนัส โทมนัส อทุกขมสุขเวทนา 3 อย่างนี้
เกิดทางใจ ไช้กิเลส คือเช่นกับบางคราวอยู่ดีๆก็มีความสบายใจ โดย
ไม่ได้อาศัยความรักความชอบก็มี หรือบางคราวไม่อาศัยโทษหรือ
ปฏิกะ ไม่สบายใจขึ้นเอง เช่นคนเป็นโรคหัวใจหรือโรคเส้นประสาทก็
มี อย่างนี้เป็นขั้นแท้ ต้องกำหนดรู้ว่าเป็นทุกข์ เมื่อเวทนาอย่างใดอย่าง

หนึ่งปรากฏขึ้น นั่นแหละเป็นความเกิดขึ้นแห่งเวทนา เมื่อเวทนา
เหล่านั้นดับหายไป เป็นความดับไปแห่งเวทนา นี่แหละเป็นขั้นแท้
เป็นประเภททุกขสังข

พระธรรม
เจดีย์ เวทนานั้นอาศัยอะไรจึงเกิดขึ้น?

พระอาจารย์
มั่น อาศัยอายตนะภายใน 6 ภายนอก 6 วิญญาณ 6 กระทบกันเข้า ชื่อว่า
ผัสสะ เป็นที่เกิดแห่งเวทนา

พระธรรม
เจดีย์ อายตนะภายใน 6 ภายนอก 6 วิญญาณ 6 ผัสสะ 6 เวทนาที่เกิดแต่ผัสสะ
6 ก็ไม่ใช่กิเลส เป็นประเภททุกขทั้งนั้น ไม่ใช่หรือ?

พระอาจารย์
มั่น ถูกแล้ว

พระธรรม
เจดีย์ แต่ทำไมคนเราเมื่อเวลาตาเห็นรูป หูได้ยินเสียง จมูกได้ดมกลิ่น ลิ้นได้
ลิ้มรสหรือถูกต้อง โสภณทัณฑ์ด้วยกาย รู้รับอารมณ์ด้วยใจ ก็ยอมได้
เวทนาอย่างใดอย่างหนึ่งไม่ใช่หรือ ก็อายตนะแลผัสสเวทนาจึงไม่ใช่
กิเลส แต่ทำไมคนเราจึงเกิดกิเลสและความอยากขึ้นได้เล่า?

พระอาจารย์
มั่น เพราะไม่รู้ว่าเป็นขั้นแลอายตนะ แลผัสสเวทนา ถ้าสำคัญว่าเป็นผู้เป็นคน
เป็นจริงเป็นจัง จึงได้เกิดกิเลสและความอยาก เพราะฉะนั้นพระพุทธเจ้า
จึงทรงแสดงไว้ในฉกัถะสูตรว่า บุคคลเมื่อสุขเวทนาเกิดขึ้น ก็ปล่อยให้
รานุสัยตามนอน ทุกขเวทนาเกิดขึ้น ก็ปล่อยให้ปฎิฆานุสัยตามนอน
อุทกขมสุขเวทนาเกิดขึ้น ก็ปล่อยให้อวิชชานุสัยตามนอน การทำที่สุด
แห่งทุกขในชาตินี้ ไม่ใช่ฐานะที่จะมีได้เป็นได้ ถ้าบุคคลเมื่อเวทนาทั้ง 3
เกิดขึ้นก็ไม่ปล่อยให้อานุสัยทั้ง 3 ตามนอน การทำที่สุดแห่งทุกขในชาติ
นี้มีฐานะที่จะมีได้เป็นได้ นี้ก็เท่ากับตรัสไว้เป็นคำตายตัวอยู่แล้ว

พระธรรม
เจดีย์ จะปฏิบัติอย่างไรจึงจะไม่ให้อานุสัยทั้ง 3 ตามนอน

พระอาจารย์
มัน ก็ต้องมีสติทำความรู้สึกตัวไว้ และมีสัมปชัญญะ ความรู้รอบคอบใน
อายตนะ แลผัสสเวทนาตามความเป็นจริงอย่างไร อนุสัยทั้ง 3 จึงจะไม่
ตามนอน สมด้วยพระพุทธรายิตในโสฬสปัญหาที่ 1 ตรัสตอบอชิตะ
มานพว่า สติ เตสํ นิवारณํ สติเป็นเหตุจทำนบเครื่องปิดกระแสเหล่านั้น
ปญญา เยเตปถิยฺเยเร กระแสเหล่านั้นอันผู้ปฏิบัติจะละเอียดได้ด้วยปัญญา
แต่ในที่นั้นท่านประสงค์จะค้นหา แต่อนุสัยกับตัณหาห้เป็นกิเลส
ประเภทเดียวกัน

พระธรรม
เจดีย์ เวทนาเป็นขันธแท้เป็นทุกขสังขมิใช่กิเลส แต่ในปฏิจจนุมุขบาท ทำไม
จึงมี เวทนาปัจจัยตณหา เพราะเหตุอะไร?

พระอาจารย์
มัน เพราะไม่รู้จักเวทนาตามความเป็นจริง เมื่อเวทนาอย่างใดอย่างหนึ่ง
เกิดขึ้น เวทนาที่เป็นสุขก็ชอบเพลิดเพลินอยากได้ หรือให้คงอยู่ไม่ให้
หายไปเสีย เวทนาที่เป็นทุกข์ไม่ตีมีมา ก็ไม่ชอบประกอบด้วยปฏิฆะ
อยากผลักไสไล่จับให้หายไปเสีย หรือออกทรมสุขทนา ที่มีมาก็ไม่รู้
อวิชชาอนุสัยจึงตามนอน สมด้วยพระพุทธรายิตในโสฬสปัญหาที่ 13 ที่
อุททะมานพทูลถามว่า ถลํ สตสฺส จร โตวิญญานํ อุปฺรชฺชติ เมื่อบุคคล
ประพฤตมีสติอย่างไร ปฏิสนธิ วิญญานจึงจะดับ ตรัสตอบว่า
อชฺชตฺตตฺตจ พหิทฺธา จ เวทนํ นาพินนฺทโต เมื่อบุคคลไม่เพลิดเพลินยิ่ง
ซึ่งเวทนาทั้งภายในแลภายนอก อวิ สตสฺส จร โต วิญญานํ อุปฺรชฺชติ
ประพฤตมีสติอยู่อย่างนี้ ปฏิสนธิวิญญานจึงจะดับ

พระธรรม
เจดีย์ เวทนาอย่างไรชื่อว่าเวทนาภายนอก เวทนาอย่างไรชื่อว่าเวทนาภายใน

พระอาจารย์
มัน เวทนาที่เกิดแต่จักขุสัมผัส โสตะสัมผัส ฆานะสัมผัส ชิวหาสัมผัส กาย
สัมผัส 5 อย่าง นี้ชื่อว่า เวทนาที่เป็นภายนอก เวทนาที่เกิดในฉาน เช่น
ปีติหรือสุขเป็นต้น ชื่อว่าเวทนาภายในเกิดแต่มนโสัมผัส

พระธรรม ปีติแลสุขก็เป็นเวทนาด้วยหรือ?

เจดีย์

พระอาจารย์ มั่น ปิติแลสุขนั้นเกิดขึ้นเพราะความสงบ อาศัยความเพียรของผู้ปฏิบัติ ในคิริมานนทสูตร อานาปานสติ หมวดที่ 5 กับที่ 6 ท่านสงเคราะห์เข้าไปในเวทนานุปัสสนาสติปัฏฐาน เพราะฉะนั้นปิติแลสุขจึงจัดเป็นเวทนาภายในได้

พระธรรมเจดีย์ ที่เรียกว่า นีรามิสเวทนา เสวยเวทนาไม่มีอมิส คือไม่เจือกามคุณ เห็นจะเป็นเวทนาที่เกิดขึ้นจากจิตที่สงบนี้เอง แต่ถ้าเช่นนั้นความยินดีใน รูป, เสียง, กลิ่น, รส, โสณัฐัพพะ ที่เรียกว่ากามคุณ 5 เวทนาที่เกิดคราวนั้น ก็เป็นอมิสเวทนา ถูกไหม?

พระอาจารย์ มั่น ถูกแล้ว

พระธรรมเจดีย์ ส่วนเวทนาข้าพเจ้าเข้าใจดีแล้ว แต่ส่วนสัญญาขันธ์ ความจำรูป จำเสียง จำกลิ่น จำรส จำโสณัฐัพพะ จำขัมมารมณ 6 อย่างนี้ มีลักษณะอย่างไร เมื่อรูป สัญญาความจำรูปเกิดขึ้นนั้น มีอาการเช่นไร แลเวลาที่ความจำรูปดับไป มีอาการเช่นไร ข้าพเจ้าอยากทราบ เพื่อจะได้กำหนดถูก?

พระอาจารย์ มั่น คือเราได้เห็นรูปคน หรือรูปของอย่างใดอย่างหนึ่งแล้วมานึกขึ้น รูปคน หรือรูปของเหล่านั้นก็มาปรากฏขึ้นในใจ เหมือนอย่างได้เห็นจริงๆ นี้เรียกว่าความจำรูป

พระธรรมเจดีย์ ยังไม่เข้าใจดี ขอให้ชี้ตัวอย่างให้ชาวอีกสักหน่อย?

พระอาจารย์ มั่น เช่นกับเมื่อเช้านี้เราได้พบกับคนที่รู้จักกันหรือได้พูดคุยกัน ครั้นคนนั้นไปจากเราแล้ว เมื่อเรานึกถึงคนนั้น รูปร่างคนนั้นก็ปรากฏชัดเจนเหมือนเวลาที่พบกัน หรือได้เห็นของสิ่งใดสิ่งหนึ่งไว้ เมื่อเวลานึกขึ้นก็เห็นสิ่งนั้นชัดเจน เหมือนอย่างเวลาที่เห็นรวมเป็นรูป 2 อย่าง คือ อุปาทินนกรูป รูปที่มีวิญญูณ เช่น รูปคน หรือรูปสัตว์ อนุปาทินนกรูป รูปที่ไม่มี

วิญญาณครอง ได้แก่สิ่งของต่างๆหรือต้นไม้ดินหินกรวด

พระธรรม
เจดีย์ ถ้าเช่นนั้นคนเป็นก็เป็นรูปที่มีวิญญาณ คนตายก็เป็นรูปที่ไม่มีวิญญาณ
อย่างนั้นหรือ?

พระอาจารย์
มัน ถูกแล้ว น่าสนใจ ชาติเดียวเป็นได้ 2 อย่าง

พระธรรม
เจดีย์ ถ้าเช่นนั้นสังขาก็เป็นเรื่องของอดีตทั้งนั้น ไม่ใช่ปัจจุบัน?

พระอาจารย์
มัน อารมณ์นั้นเป็นอดีต แต่เมื่อความจำปรากฏขึ้นในใจ เป็นสังขุปัจจุบัน
นี้แหละเรียกว่าสังขุชาขันธ

พระธรรม
เจดีย์ ถ้าไม่รู้จักสังขุชา เวลาที่ความจำรูปคนมาปรากฏขึ้นในใจ ก็ไม่รู้ว่
สังขุชาของตัวเอง สำคัญว่าเป็นคนจริงๆ หรือความจำรูปที่ไม่มีวิญญาณ
มาปรากฏขึ้นในใจ ก็ไม่รู้ว่สังขุชา สำคัญว่าเป็นสิ่งเป็นของจริงๆ เมื่อ
เป็นเช่นนี้จะมีโทษอย่างไรบ้าง ขอท่านจงอธิบายให้ข้าพเจ้าเข้าใจ?

พระอาจารย์
มัน มีโทษมาก เช่นนึกถึงคนที่รัก รูปร่างของคนนั้นก็มาปรากฏกับใจ
กามวิตกที่ยังไม่เกิด ก็จะเกิดขึ้น ที่เกิดขึ้นแล้วก็จะงอกงาม หรือนึกถึง
คนที่โกรธกัน รูปร่างของคนนั้นก็มาปรากฏชัดเจนเหมือนได้
เห็นจริงๆ พยาบาทวิตกที่ยังไม่เกิดก็จะเกิดขึ้น ที่เกิดขึ้นแล้วก็จะงอกงาม
หรือนึกถึงสิ่งของที่สวยๆงามๆ รูปร่างสิ่งของเหล่านั้นก็มาปรากฏในใจ
เกิดความชอบใจบ้าง แหละอย่าได้บ้าง เพราะไม่รู้ว่สังขุชาขันธของ
ตัวเอง สำคัญว่สิ่งทั้งปวงเป็นจริงเป็นจังไปหมด ที่แท้ก็เหลวทั้งนั้น

พระธรรม
เจดีย์ ก็ความเกิดขึ้นแห่งสังขุชามีลักษณะอย่างไร?

พระอาจารย์
มัน เมื่อความจำรูปอย่างใดอย่างหนึ่งมาปรากฏในใจ เป็นความเกิดขึ้นแห่ง
ความจำรูป เมื่อความจำรูปเหล่านั้นดับหายไปจากใจ เป็นความดับไป

แห่งความจำรูป

พระธรรม
เจดีย์ ความจำเสียงนั้น มีลักษณะอย่างไร?

พระอาจารย์
มัน เช่นเวลาเราฟังเทศน์ เมื่อพระเทศน์จบแล้วเรานึกขึ้นได้ว่าท่านแสดงว่า
อย่างนั้นๆ หรือมีคนมาพูดเล่าเรื่องอะไรๆให้เราฟัง เมื่อเขาพูดเสร็จแล้ว
เรานึกขึ้นจำถ้อยคำนั้นได้ นี่เป็นลักษณะของความจำเสียง เมื่อความจำ
เสียงปรากฏขึ้นในใจ เป็นความเกิดขึ้นแห่งความจำเสียง เมื่อความจำ
เสียงเหล่านั้นดับหายไปจากใจ เป็นความดับไปแห่งสัททัญญา

พระธรรม
เจดีย์ คันธสัญญาความจำกลิ่นมีลักษณะอย่างไร?

พระอาจารย์
มัน เช่นกับเราเคยได้กลิ่นหอมดอกไม้หรือน้ำอบ หรือกลิ่นเหม็นอย่างใด
อย่างหนึ่งไว้ เมื่อนึกขึ้นก็จำกลิ่นหอมกลิ่นเหม็นเหล่านั้นได้ นี่เป็นความ
เกิดขึ้นของความจำกลิ่น เมื่อความจำกลิ่นเหล่านั้นหายไปจากใจ เป็น
ความดับไปแห่งคันธสัญญา

พระธรรม
เจดีย์ รสสัญญาความจำรสนั้นมีลักษณะอย่างไร?

พระอาจารย์
มัน ความจำรสนั้น เมื่อเรารับประทานอาหารมีรสเปรี้ยว หวาน จืด เค็ม
หรือขมเป็นต้น เมื่อรับประทานอาหารเสร็จแล้ว นึกขึ้นก็จำรสเหล่านั้น
ได้ อย่างนี้เรียกว่า ความจำรส เมื่อความจำรสปรากฏขึ้นในใจ เป็นความ
เกิดขึ้นแห่งรสสัญญา เมื่อความจำรสนั้นดับหายไปจากใจ เป็น
ความดับไปแห่งรสสัญญา

พระธรรม
เจดีย์ โภคัญัพพะสัญญามีลักษณะอย่างไร?

พระอาจารย์
มัน ความจำเครื่องกระทบทางกาย เช่นเราเดินไปเหยียบหนาม ถูกหนาม
ยอก หรือถูกต้องเย็นร้อนอ่อนแข็งอย่างใดอย่างหนึ่ง เมื่อนึกขึ้นจำความ
ถูกต้องกระทบกายเหล่านั้นได้ ชื่อว่าโณฏฐัพพะสัญญา

พระธรรม
เจดีย์ เช่นเมื่อกลางวันเราเดินไปถูกแดดร้อนจัด ครั้นกลับมาถึงบ้าน นึกถึงที่
ไปถูกแดดมานั้น ก็จำได้ว่าวันนั้นเราไปถูกแดดมานั้น ก็จัดได้ว่าวันนั้น
เราไปถูกแดดร้อน อย่างนี้เป็นโณฏฐัพพะสัญญาถูกไหม?

พระอาจารย์
มัน ถูกแล้ว สิ่งใดสิ่งหนึ่งมากระทบถูกต้องทางกาย เมื่อเราคิดถึงอารมณ์
เหล่านั้น จำได้เป็นโณฏฐัพพะสัญญาทั้งนั้น เมื่อความจำโณฏฐัพพะ
เกิดขึ้นในใจ มีความเกิดขึ้นแห่งโณฏฐัพพะสัญญา เมื่อความจำเหล่านั้น
ดับหายไปจากใจ เป็นความดับไปแห่งโณฏฐัพพะสัญญา

พระธรรม
เจดีย์ ชัมมสัญญา มีลักษณะอย่างไร?

พระอาจารย์
มัน ชัมมสัญญา ความจำชัมมมรรณนั้นละเอียดยิ่งกว่าสัญญา 5 ที่ได้อธิบาย
มาแล้ว

พระธรรม
เจดีย์ ชัมมมรรณนั้นได้แก่สิ่งอะไร?

พระอาจารย์
มัน เวทนาขันธ สัญญาขันธ สังขารขันธ 3 อย่างนี้ ชื่อว่าชัมมมรรณ เช่นเรา
ได้เสวยเวทนาที่เป็นสุขหรือที่เป็นทุกข์ไว้ แลเวทนาเหล่านั้นดับไปแล้ว
นึกขึ้นจำได้อย่างนี้ ชื่อว่าความจำเวทนา หรือเคยท่องบ่นอะไรๆ จะจำ
ได้มากก็ตามหรือจำได้น้อยตาม เมื่อความจำเหล่านั้นดับไปพอนึกขึ้น
ถึงความจำเก่าก็มาเป็นสัญญาปัจจุบันขึ้น อย่างนี้เรียกว่าความจำสัญญา
หรือเรานึกนึกเรื่องอะไรๆขึ้นเองด้วยใจ เมื่อความคิดเหล่านั้นดับไป พอ
เรานึกถึงเรื่องที่เคยคิดเอาไว้ นั่นก็จำเรื่องนั้นได้ นี้เรียกว่าความจำ
สังขารขันธ ความจำเรื่องราวของเวทนา สัญญา สังขารเหล่านี้แหละชื่อ
ชัมมสัญญา ความจำชัมมมรรณ เมื่อความจำชัมมมรรณมาปรากฏขึ้นใน

ใจ เป็นความเกิดขึ้นแห่งฉัมมสังขยา เมื่อความจำฉัมมารมณฺ์เหล่านั้นดับ
หายไปจากใจ เป็นความดับไปแห่งฉัมมสังขยา

พระธรรม
เจดีย์

แห่มช่วงซับซ้อนกันจริงๆ จะสังเกตอย่างไรรูก?

พระอาจารย์
มัน

ถ้ายังไม่รู้จักอาการขันธ ก็สังเกตไม่ถูก ถ้ารู้จักแล้ว ก็สังเกตได้ง่าย
เหมือนคนที่รู้จักตัวแล้วรู้จักชื่อกัน ถึงจะพบหรือเห็นกันมากๆ คนก็รู้จัก
ได้ทุกๆคน ถ้าคนที่ไม่เคยรู้จักตัวหรือรู้จักชื่อกันมาแต่คนเดียวก็ไม่รู้จัก
ว่า ผู้นั้นคือใคร สมด้วยพระพุทธรภษิตในคุหฺฏฐกสูตรหน้า 395 ที่ว่า
สณฺญํ ปริณฺยา วิตเรยฺย โอมํ สาธุชนมากำหนดรอบรู้อสังขยาแล้วจะพึง
ซ้ามโอมะ

พระธรรม
เจดีย์

สังขารขันธคืออะไร?

พระอาจารย์
มัน

สังขารขันธคือความคิดความนึก

พระธรรม
เจดีย์

สังขารขันธเป็นทุกขสัจหรือเป็นสมุทัย?

พระอาจารย์
มัน

เป็นทุกขสัจ ไม่ใช่สมุทัย

พระธรรม
เจดีย์

ก็สังขารขันธตามแบบอภิธรรมสังคะ ท่านแจกไว้ว่า มีบาปธรรม 14
โสภณเจตสิก 25 อัญญสมนา 13 รวมเป็นเจตสิก 52 ดวงนั้น คูมีทั้งบุญ
ทั้งบาป และไม่ใช่บุญไม่ใช่บาปปนกัน ทำไมจึงเป็นทุกขสัจอย่างเดียว
ซ้าพเจ้าจงนนัก?

พระอาจารย์
มัน

อัญญสมนา 13 ยกเวทนาสังขยาออกเสีย 2 ขันธ เหลืออยู่ 11 นี้แหละ
เป็นสังขารขันธแท้ จะต้องกำหนดรู้ว่าเป็นทุกข ส่วนบาปธรรม 14 นั้น

เป็นสมุทัยอาศัยสังขารชั้นเกิดขึ้น เป็นส่วนปหัตถัพพธรรมจะต้องละ ส่วนโสภณเจตสิก 25 นั้น เป็นภเวตัพพธรรมจะต้องเจริญ เพราะฉะนั้นบาปกรรม 14 กับโสภณเจตสิก 25 ไม่ใช่สังขารแท้ เป็นแต่ อาศัยสังขารชั้นเกิดขึ้น จึงมีหน้าที่จะต้องละแต่ต้องเจริญความคิด ความนึกอะไรๆ ที่มาปรากฏขึ้นในใจ เป็นความเกิดแห่งสังขารชั้น ความคิดความนึกเหล่านั้นดับหายไปจากใจ ก็เป็นความดับไปแห่งสังขาร ชั้น

พระธรรม
เจดีย์ วิญญาณชั้นที่รู้ทางตา ทางหู ทางจมูก ทางลิ้น ทางกาย ทางใจ 6 อย่าง
นี่ มีลักษณะอย่างไรและเวลาที่เกิดขึ้นแล้วดับไปมีอาการอย่างไร?

พระอาจารย์
มัน คือ ตา 1 รูป 1 กระทบกันเข้า เกิดความรู้ทางตา เช่นกับเราได้เห็นคน
หรือส่งของอะไรๆ ก็รู้ได้คนนั้นคนนี้ หรือสิ่งนั้นสิ่งนี้ ชื่อว่าจักขุ
วิญญาณ เมื่อรูปมาปรากฏกับตา เกิดความรู้ทางตาเป็นความเกิดขึ้นแห่ง
จักขุวิญญาณ เมื่อความรู้ทางตาดับหายไปเป็นความดับไปแห่งจักขุ
วิญญาณ หรือความรู้ทางหู รู้กลิ่นทางจมูก รู้รสทางลิ้น รู้โผฏฐัพพะทาง
กายมาปรากฏขึ้น ก็เป็นความเกิดแห่งโสตวิญญาณ ฆานวิญญาณ ชิวหา
วิญญาณ กายวิญญาณ เมื่อความรู้ทางหู จมูก ลิ้น กาย หายไป ก็เป็น
ความดับไปแห่งโสตวิญญาณ ฆานวิญญาณ ชิวหาวิญญาณ กายวิญญาณ
เมื่อใจกับธรรมารมณ์มากระทบกันเข้าเกิดความรู้ทางใจเรียกว่ามโน
วิญญาณ

พระธรรม
เจดีย์ ใจนั้นได้แก่สิ่งอะไร?

พระอาจารย์
มัน ใจนั้นเป็นเครื่องรับธรรมารมณ์ให้เกิดความรู้ทางใจ เหมือนอย่างตาเป็น
เครื่องรับรูปให้เกิดความรู้ทางตา

พระธรรม
เจดีย์ รู้เวทนา รู้สัญญา รู้สังขารนั้น รู้อย่างไร?

พระอาจารย์
มัน รู้เวทนานั้น เช่น สุขเวทนาเป็นปัจจุบันเกิดขึ้น ก็รู้ว่าเป็นสุข หรือ
ทุกข์เวทนาเกิดขึ้น ก็รู้ว่าเป็นทุกข์ อย่างแลรู้เวทนา หรือสัญญาใดมา
ปรากฏขึ้นในใจ จะเป็นความจำรูปหรือความจำเสียงก็ดี ก็รู้สัญญานั้น
อย่างนี้เรียกว่ารู้สัญญาหรือความคิดเรื่องอะไรๆขึ้น ก็รู้ไปในเรื่องนั้น
อย่างนี้ รู้สังขาร ความรู้เวทนา สัญญา สังขาร 3 อย่างนี้ ต้องรู้ทางใจ
เรียกว่ามโนวิญญาน

พระธรรม
เจดีย์ มโนวิญญานความรู้ทางใจก็เหมือนกันกับธรรมสัญญา ความจำขันธ์
มณ้อย่างนั้นหรือ เพราะนี่ก็รู้ว่าเวทนา สัญญา สังขาร นั่นก็จำเวทนา
สัญญา สังขาร?

พระอาจารย์
มัน ต่างกัน เพราะสัญญานั้นจำอารมณ์ที่ล่วงแล้ว แต่ตัวสัญญาเองเป็น
สัญญาปัจจุบัน ส่วนมโนวิญญานนั้นรู้เวทนา สัญญา สังขาร ที่เป็น
อารมณ์ปัจจุบัน เมื่อความรู้เวทนา สัญญา สังขาร มาปรากฏขึ้นในใจ
เป็นความเกิดขึ้นแห่งมโนวิญญาน เมื่อความรู้ เวทนา สัญญา สังขาร
ดับ หายไปจากใจ เป็นความดับไปแห่งมโนวิญญาน

พระธรรม
เจดีย์ เช่นผงเข้าตา รู้ว่าเคืองตา เป็นรู้ทางตาใช่ไหม?

พระอาจารย์
มัน ไม่ใช่ เพราะรู้ทางตานั่น หมายถึงรูปที่มากระทบกับตาเกิดความรู้ขึ้น
ส่วนผงเข้าตานั่นเป็นกายสัมผัส ต้องเรียกว่ารู้โผฏฐัพพะ เพราะตานั่น
เป็นกาย ผงนั้นเป็น โผฏฐัพพะ เกิดความรู้ขึ้น ชื่อว่ารู้ทางกาย ถ้าผงเข้า
ตาคนอื่น เขาวานเราไปดู เมื่อเราได้เห็นผงเกิดความรู้ขึ้น ชื่อว่ารู้ทางตา

พระธรรม
เจดีย์ สาธุ ข้าพเจ้าเข้าใจได้ความในเรื่องนี้ชัดเจนดีแล้ว แต่ขั้น 5 นั้นยัง
ไม่ได้ความว่า จะเกิดขึ้นทีละอย่างสองอย่าง หรือว่าต้องเกิดพร้อมกัน
ทั้ง 5 ขั้น

พระอาจารย์
มัน ต้องเกิดขึ้นพร้อมกันทั้ง 5 ขั้น

พระธรรมเจดีย์ ขั้น 5 ที่เกิดพร้อมกันนั้น มีลักษณะอย่างไร? และความดับไปมีอาการอย่างไร? ขอให้ชี้ตัวอย่างให้ชาวสิกขหน้อย

พระอาจารย์มั่น เช่นเวลาเรานึกถึงรูปคนหรือรูปสิ่งของอย่างใดอย่างหนึ่ง อาการที่นึกขึ้นนั้นเป็นลักษณะของสังขารขั้น รูปร่างหรือสิ่งของเหล่านั้นมาปรากฏขึ้นในใจนี้เป็นลักษณะของรูปสัญญา ความรู้ที่เกิดขึ้นในเวลา นั้นนี้เป็นลักษณะของมโนวิญญาณ สุขหรือทุกข์หรืออุเบกขาที่เกิดขึ้นในคราวนั้น นี้เป็นลักษณะของเวทนา มหาภูตรูป หรืออุปาทายรูปที่ปรากฏอยู่นั้น เป็นลักษณะของรูป อย่างนี้เรียกว่าความเกิดขึ้นแห่งขั้นพร้อมกันทั้ง 5 เมื่ออาการ 5 อย่างเหล่านั้นดับไป เป็นความดับไปแห่งขั้นทั้ง 5

พระธรรมเจดีย์ ส่วนนามทั้ง 4 เกิดขึ้นและดับไปพอจะเห็นด้วย แต่ที่ว่ารูปดับไปนั้นยังไม่เข้าใจ?

พระอาจารย์มั่น ส่วนรูปนั้นมีความแปรปรวนอยู่เสมอเช่นของเก่าเสื่อมไป ของใหม่เกิดแทนแต่ทำไมไม่เห็นเองเพราะรูปสันตติ รูปที่ติดต่อเนื่องกันบังเสีย จึงแลไม่เห็น แต่ก็ลองนึกดูถึงรูปตั้งแต่เกิดมาจนถึงวันนี้เปลี่ยนไปแล้วสักเท่าไร ถ้ารูปไม่ดับก็คงไม่มีเวลาแก่แลเวลาตาย

พระธรรมเจดีย์ ถ้าเราสังเกตขั้น 5 ว่าเวลาเกิดขึ้นแลดับไปนั้น จะสังเกตอย่างไรจึงจะเห็นได้ แลที่ว่าขั้นสิ้นไปเสื่อมไปนั้นมีลักษณะอย่างไร เพราะว่าเกิดขึ้นแล้วก็ดับไป แล้วก็เกิดขึ้นได้อีกดูเป็นของคงที่ไม่เห็นมีความเสื่อม

พระอาจารย์มั่น พูดกับคนที่ไม่เคยเห็นความจริงนั้น ช่างน่าขันเสียเหลือเกิน วิธีสังเกตขั้น 5 นั้น ก็ต้องศึกษาให้รู้จักอาการขั้นตามความเป็นจริง แล้วก็มีความคิดอื่นเสียหมดแล้ว จนเป็นอารมณ์อันเดียวที่เรียกว่าสมาธิ ในเวลานั้นความคิดอะไรๆ ไม่มีแล้ว ส่วนรูปนั้นหมายลมหายใจ ส่วนเวทนามีแต่ปีติหรือสุข ส่วนสัญญาก็เป็นธรรมสัญญาอย่างเดียว ส่วนสังขารเวลานั้นเป็นสติกับสมาธิ หรือวิตกวิจารณ์อยู่ ส่วนวิญญาณก็เป็น

แต่ความรู้ที่อยู่ในเรื่องที่สูงนั้น ในเวลานั้นขั้น 5 เข้าไปรวมอยู่เป็น
อารมณ์เดียว ในเวลานั้นต้องสังเกตอารมณ์ปัจจุบัน ที่ปรากฏอยู่เป็น
ความเกิดขึ้นแห่งขั้น พอรอารมณ์ปัจจุบันนั้นดับไปเป็นความดับไป
แห่งนามขั้น ส่วนรูปนั้นเช่นลมหายใจออกมาแล้ว พอหายใจกลับเข้า
ไป ลมหายใจออกนั้นก็ดับไปแล้ว ครั้นกลับมาหายใจออกอีก ลมหายใจ
เข้าก็ดับไปแล้ว นี่แหละเป็นความดับไปแห่งขั้นทั้ง 5 แล้วปรากฏ
ขึ้นมาอีก ก็เป็นความเกิดขึ้นทุกๆ อารมณ์แลขั้น 5 ที่เกิดขึ้นดับไป
ไม่ใช่ดับไปเปล่าๆ รูปชีวิตินทรีย์ความเป็นอยู่ของนามขั้นทั้ง 5 เมื่อ
อารมณ์ดับไปครั้งหนึ่ง ชีวิตแลอายุของขั้นทั้ง 5 สิ้นไปหมดทุกๆ
อารมณ์

พระธรรม
เจดีย์ วิธีสังเกตอาการขั้นที่สิ้นไปเสื่อมไปนั้น หมายถึงหรือคิดเอา?

พระอาจารย์
มัน หมายถึงก็เป็นสัญญา คิดเอาก็เป็นเจตนา เพราะฉะนั้นไม่ใช่หมายถึงไม่ใช่
คิด ต้องเข้าไปเห็นความจริงที่ปรากฏเฉพาะหน้า จึงจะเป็นปัญญาได้

พระธรรม
เจดีย์ ถ้าเช่นนั้นจะดูความสิ้นไปเสื่อมไปของขั้นทั้ง 5 มีต้องตั้งพิธีทำให้
เป็นสมาธิทุกราวไปหรือ?

พระอาจารย์
มัน ถ้ายังไม่เคยเห็นความจริง ก็ต้องตั้งพิธีเช่นนี้รำไป ถ้าเคยเห็นความจริง
เสียแล้วก็ไม่ต้องตั้งพิธีทำให้เป็นสมาธิทุกราวก็ได้ แต่พอมีสติขึ้น
ความจริงก็ปรากฏเพราะเคยเห็นแล้วจักความจริงเสียแล้ว เมื่อมีสติรู้ตัว
ขึ้นมาเวลาใด ก็เป็นสมถวิปัสสนากำกับกันไปทุกราว

พระธรรม
เจดีย์ ที่ว่าชีวิตแลอายุขั้นสิ้นไปเสื่อมไปนั้นคือ สิ้นไปเสื่อมไปอย่างไร?

พระอาจารย์
มัน เช่นเราจะมีลมหายใจอยู่ได้สัก 100 หน ก็จะตาย ถ้าหายใจเสียหนหนึ่ง
แล้ว ก็คงเหลืออีก 99 หน หรือเราจะคิดจะนึกอะไรได้สัก 100 หน เมื่อ

คิดนึกเสียหนหนึ่งแล้ว คงเหลืออีก 99 หน ถ้าเป็นคนอายุยืนก็หายใจอยู่
ได้มากหน หรือคิดนึกอะไรๆอยู่ได้มากหน ถ้าเป็นคนอายุสั้น ก็มีลม
หายใจและคิดนึกอะไรๆอยู่ได้น้อยหน ที่สุดก็หมดลงวันหนึ่ง เพราะ
จะต้องตายเป็นธรรมดา

พระธรรม
เจดีย์ ถ้าเราจะหมายจะคิดอยู่ในเรื่องความจริงของขันธอย่างนี้ จะเป็นปัญญา
ใหม่?

พระอาจารย์
มัน ถ้าคิดเอาหมายเอา ก็เป็นสมณะ ที่เรียกว่ามรณัสสติ เพราะปัญญานั้น
ไม่ใช่เรื่องหมายหรือเรื่องคิด เป็นเรื่องของความเห็นอารมณ์ปัจจุบันที่
ปรากฏเฉพาะหน้าราวกับตาเห็นรูปจึงจะเป็นปัญญา

พระธรรม
เจดีย์ เมื่อจิตสงบแล้ว ก็คอยสังเกตดูอาการขันธที่เป็นอารมณ์ปัจจุบัน เพื่อจะ
ให้เห็นความจริง นั่นเป็นเจตนาใช่ใหม?

พระอาจารย์
มัน เวลานั้นเป็นเจตนาจริงอยู่ แต่ความจริงก็ยังไม่ปรากฏ เวลาที่ความจริง
ปรากฏขึ้นนั้นพ้นเจตนาทีเดียว ไม่เจตนาเลย เป็นความเห็นที่เกิดขึ้นเป็น
พิเศษต่อจากจิตที่สงบแล้ว

พระธรรม
เจดีย์ จิตคู่กับเจตสิก ใจคู่กับชัมมารมณฺ์ มโนธาตุคู่กับธรรมธาตุ 3 คู่นี้
เหมือนกันหรือต่างกัน?

พระอาจารย์
มัน เหมือนกัน เพราะว่าจิตกับมโนธาตุกับใจนั้นอย่างเดียวกัน ส่วนใจนั้น
เป็นภาษาไทย ภาษาบาลีท่านเรียกว่ามโน เจตสิกนั้นก็ได้แก่เวทนา
สัญญา สังขาร ชัมมารมณฺ์นั่นก็คือ เวทนา สัญญา สังขาร ธรรมธาตุนั่นก็
คือ เวทนา สัญญา สังขาร

พระธรรม
เจดีย์ ใจนั้นทำไมจึงไม่ใคร่ปรากฏ เวลาที่สังเกตดูก็เห็นแต่เหล่าชัมมารมณฺ์
คือ เวทนาบ้าง สัญญาบ้าง สังขารบ้าง มโนวิญญาณความรู้ทางใจบ้าง
เพราะเหตุไร ใจจึงไม่ปรากฏเหมือนเหล่าชัมมารมณฺ์ กับมโนวิญญาณ?

พระอาจารย์ ใจนั้นเป็นของละเอียด เห็นได้ยาก พอพวกเจตสิกธรรมที่เป็นเหล่าชัมมา

มัน รมณ์มากระทบเข้าก็เกิดมโนวิญญาณ ถูกผสมเป็นมโนสัมผัสเสียทีเดียว
จึงแลไม่เห็นมโนธาตุได้

พระธรรม
เจดีย์ อุเบกขาในจุดตถฌาน เป็นอุทกขมสุขเวทนา ใช่หรือไม่?

พระอาจารย์
มัน ไม่ใช่ อุทกขมสุขเวทนานั้นเป็นเจตสิกธรรม ส่วนอุเบกขาในจุดตถฌาน
นั้นเป็นจิต

พระธรรม
เจดีย์ สังโยชน์ 10 นั้น คือ สักกายทิฏฐิ วิจิกิจฉา สีลัพตปรามาส กามราคะ
พยาบาท รูปราคะ อรูปราคะ มานะ อุทธัจจะ อวิชา ที่แบ่งเป็นสังโยชน์
เบื้องต่ำ 5 เบื้องบน 5 นั้น ก็ส่วนสักกายทิฏฐิที่ท่านแจกไว้ ตามแบบชั้น
ละ 4 รวม 5 ชั้น เป็น 20 ที่ว่า ย่อมเห็นรูปโดยความเป็นตัวตนบ้าง ย่อม
เห็นตัวตนว่ามีรูปบ้าง ย่อมเห็นรูปในตัวตนบ้าง ย่อมเห็นตัวตนในรูป
บ้าง ย่อมเห็นเวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ โดยความเป็นตัวตนบ้าง
ย่อมเห็นตัวตนว่ามี เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณบ้าง ย่อมเห็น เวทนา
สัญญา สังขาร วิญญาณในตัวตนบ้าง ย่อมเห็นตัวตนใน เวทนา สัญญา
สังขาร วิญญาณบ้าง ถ้าฟังดูท่านที่ละสักกายทิฏฐิได้แล้ว ดูไม่เป็นตัว
เป็นคน แต่ทำไมพระโศดาบันก็ละสักกายทิฏฐิได้แล้ว สังโยชน์ยังอยู่
อีกถึง 7 ข้าพเจ้าฉงนนัก?

พระอาจารย์
มัน สักกายทิฏฐิ ที่ท่านแปลไว้ตามแบบ ใครๆฟังก็ไม่ใคร่เข้าใจ เพราะท่าน
แต่ก่อน ท่านพูดภาษามคธกัน ท่านเข้าใจได้ความกันดี ส่วนเราเป็นไทย
ถึงแปลแล้วก็จะไม่เข้าใจของท่าน จึงลงความเห็นว่าเป็นตัวเป็นคน
เสีย คู่ออกจะแรงมากไป ควรจะนึกถึงพระ โทณทัตถุญะ ในธัมมจักรท่าน
ได้เป็นโศดาบันก่อนคนอื่น ทำได้ความเห็นว่ายงฺกิญฺจิ สมุทฺทชฺชมฺม
สพฺพนฺตํ นิโรธชฺชมฺม สิ่งใดสิ่งหนึ่ง มีความเกิดขึ้นเป็นธรรมดา สิ่งนั้น
ล้วนมีความดับเป็นธรรมดา และพระสารีบุตรพบพระอัสสชิ ได้ฟัง
อริยสัจย่อว่า เข ชมฺมา เหตุปฺปภาว เตสํ เหตุ ตถาคโต เตสญฺจ โย นิโร ธิ
จ เอวํวาทิ มหาสมโณ "ธรรมเหล่าใดเกิดแต่เหตุ พระตถาคตเจ้าทรง

แสดงเหตุของกรรมเหล่านั้น และความดับของกรรมเหล่านั้น พระมหาสมณะมีปกติกล่าวอย่างนี้" ท่านก็ได้ดวงตาเห็นธรรม ละสักกายทิฏฐิได้

พระธรรมเจดีย์ ถ้าเช่นนั้นท่านก็เห็นความจริงของปัญจขันธ์ ถ้ายความเห็นผิด คือ ทิฏฐิวิปลาสเสียได้ ส่วนสลัพพัตกับวิจิกิจฉา 2 อย่างนั้น ทำไมจึงหมดไปด้วย?

พระอาจารย์ มั่น สักกายทิฏฐินั้น เป็นเรื่องของความเห็นผิด ถึงสลัพพัตก็เกี่ยวกับความเห็นว่าเป็นสิ่งที่มีศักดิ์สิทธิ์ต่างๆที่มีอยู่ในโลกจะให้ดีให้ชั่วได้ วิจิกิจฉานั้นเมื่อผู้ที่ยังไม่เคยเห็นความจริง ก็ต้องสงสัยเป็นธรรมดา เพราะฉะนั้นท่านที่ได้ดวงตาเห็นธรรม คือ เห็นความจริงของสังขารทั้งปวง ส่วนสลัพพัตนั้น เพราะความเห็นของท่านตรงแล้วจึงเป็นอจลสัทธา ไม่เห็นไปว่าสิ่งอื่น นอกจากธรรมที่เป็นกุศลและอกุศล จะให้ดีให้ชั่วได้ จึงเป็นอันละสลัพพัตอยู่เอง เพราะสังโยชน์ 3 เป็นกิเลสประเภทเดียวกัน

พระธรรมเจดีย์ ถ้าตอบสังโยชน์ 3 อย่างนี้แล้ว มิขัดกันกับสักกายทิฏฐิตามแบบที่ว่า ไม่เป็นตัวเป็นตนหรือ?

พระอาจารย์ มั่น คำที่ว่าไม่เป็นตัวเป็นตนนั้น เป็นเรื่องที่เข้าใจเอาเองต่างหาก เช่น กับพระโกณฑัญญะเมื่อฟังธรรมจักร ท่านก็ละสักกายทิฏฐิได้แล้ว ทำไมจึงต้องฟังอนัตตลักขณสูตรอีกเล่า นี้ก็ส่อให้เห็นได้ว่า ท่านผู้ที่ละสักกายทิฏฐิได้นั้น คงไม่ใช่เห็นว่าไม่เป็นตัวเป็นตน

พระธรรมเจดีย์ ถ้าเช่นนั้น ที่ว่าเห็นอนัตตา ก็คือเห็นว่าไม่ใช่ตัวไม่ใช่ตนอย่างนั้นหรือ?

พระอาจารย์ มั่น อนัตตาในอนัตตลักขณสูตร ที่พระพุทธเจ้าทรงชักพระปัญจวัคคีย์ มีเนื้อความว่าขันธ 5 ไม่เป็นไปในอำนาจ สิ่งที่ไม่เป็นไปในอำนาจบังคับไม่ได้ จึงชื่อว่าอนัตตา ถ้าขันธ 5 เป็นอัตตาแล้วก็คงจะบังคับได้ เพราะฉะนั้นเราจึงควรเอาความว่าขันธ 5 ที่ไม่อยู่ในอำนาจ จึงเป็น

อนัตตา เพราะเหตุที่บังคับไม่ได้ ถ้าขั้น 5 เป็นอตตัตตตนก็คงจะบังคับ
ได้

พระธรรม
เจดีย์ ถ้าเช่นนั้นเห็นอย่างไรเล่า จึงเป็นสัkkายทิฏฐิ?

พระอาจารย์
มัน ตามความเห็นของข้าพเจ้า ว่าไม่รู้จักขั้น 5 ตามความเป็นจริง เห็นปัญจ
ขั้นว่าเป็นตน และเที่ยงสุข เป็นตัวตนแก่นสาร และเลยเห็นไปว่าเป็น
สุกะความงามด้วย ที่เรียกว่าทิฏฐิวิปลาส นี้แหละเป็นสัkkายทิฏฐิ
เพราะฉะนั้นจึงเป็นคู่ปรับกับ ยงฺกิญฺจิ สมุทฺยธมฺมํ สพฺพนฺตํ นิโรธธมฺมํ
ซึ่งเป็นความเห็นถูก ความเห็นชอบ จึงถ่ายความเห็นผิดเหล่านั้นได้

พระธรรม
เจดีย์ ถ้าเช่นนั้น ท่านที่ละสัkkายทิฏฐิได้แล้ว อนิจฺจํ ทุกฺขํ อนตฺตา จะเป็น
อริยาศัยได้ไหม?

พระอาจารย์
มัน ถ้าฟังดูตามแบบท่านเห็น ยงฺกิญฺจิ สมุทฺยธมฺมํ สพฺพนฺตํ นิโรธธมฺมํ
ชัดเจน อนิจฺจํ คงเป็นอริยาศัย ส่วนทุกฺขํ กับอนตฺตา ถึงจะเห็นก็ไม่เป็น
อริยาศัย เข้าใจว่าถ้าเห็นปัญจขั้น เป็นทุกข์มากเข้า กามราคะพยาบาทก็
คงน้อย ถ้าเห็นปัญจขั้นเป็นอนัตตามากเข้า กามราคะพยาบาทก็คงหมด
ถ้าเห็นว่า สพฺเพ ธมฺมา อนตฺตา ชัดเจนเข้า สังโยชน์เบื้องบนก็คงหมด นี้
เป็นส่วนความเข้าใจ แต่ตามแบบท่านก็ไม่ได้อธิบายไว้

พระธรรม
เจดีย์ ที่ว่าพระสกิทาคามี ทำการระคายบาทให้น้อยนั้น ดูมันไม่ชัดเจน
เพราะไม่ทราบว่ามันน้อยแค่ไหน ไม่แตกหักเหมือนพระโสดาบัน พระ
อนาคามีและพระอรหันต์

พระอาจารย์
มัน แตกหักหรือไม่แตกหัก ก็ใครจะไปรู้ของท่าน เพราะว่าเป็นของ
เฉพาะตัว

พระธรรม
เจดีย์ ถ้าจะสันนิษฐานไปตามแนวพระปริยัติก็จะชี้ตัวอย่างให้เข้าใจบ้าง
หรือไม่?

พระอาจารย์
มัน การสันนิษฐานนั้นเป็นของไม่แน่ ไม่เหมือนอย่างได้รู้เองเห็นเอง

พระธรรม
เจดีย์ แน่หรือไม่แน่ก็เอาเถิด ข้าพเจ้าอยากฟัง?

พระอาจารย์
มัน ถ้าเช่นนั้นข้าพเจ้าเห็นว่าท่านที่ได้เป็น โสดาบันเสร็จแล้ว มีอริยาสัยใจคอ
ซึ่งต่างกับปุถุชน ท่านได้ละกามราคะพยาบาทส่วนหยาบถึงกับล่วง
ทุจริตซึ่งเป็นฝ่ายอบายคามิได้ คงเหลือแต่อย่างกลาง อย่างละเอียดอีก 2
ส่วน ภายหลังท่านเจริญสมถวิปัสสนามากขึ้น ก็ละกามราคะปฎิฆะ
สังโยชน้อย่างกลางได้อีกส่วนหนึ่ง ข้าพเจ้าเห็นว่านี่แหละเป็นมรรคที่ 2
ต่อมาท่านประพฤติปฏิบัติละเอียดเข้า ก็ละกามราคะพยาบาทที่เป็นอย่าง
ละเอียดได้ขาด เชื่อว่าพระอนาคามี

พระธรรม
เจดีย์ กามราคะพยาบาทอย่างหยาบถึงกับล่วงทุจริต หมายทุจริตอย่างไร?

พระอาจารย์
มัน หมายเอาอกุศลกรรมบถ 10 ว่าเป็นทุจริตอย่างหยาบ

พระธรรม
เจดีย์ ถ้าเช่นนั้นพระ โสดาบันท่านก็ละอกุศลกรรมบถ 10 ได้ เป็นสมุจเฉท
หรือ?

พระอาจารย์
มัน ตามความเห็นของข้าพเจ้า เห็นว่ากายทุจริต 3 คือ ปาณา อทินนา
กามสุมิฉฉาจาร มโนทุจริต 3 อภิชฌา พยาบาท มิจฉาทิฎฐินี้ละขาดได้
เป็นสมุจเฉท ส่วนวจีกรรมที่ 4 คือ มุสาวาทก็ละได้ขาด ส่วนวจีกรรมอีก
3 ตัว คือ ปิสุณาวาจา ผรุสวาจา สัมผัสปลาลป ละได้แต่ส่วนหยาบที่
ปุถุชนกล่าวอยู่ แต่ส่วนละเอียดยังละไม่ได้ต้องอาศัยสังวรความระวังไว้

พระธรรม
เจดีย์ ที่ต้องสำรวจวจีกรรม 3 เพราะเหตุอะไร ทำไมจึงไม่ขาดอย่างมุสาวาท?

พระอาจารย์ มั่น เป็นด้วยกามราคะ กับปฏิมะ สังโยชน์ทั้ง 2 ยังละไม่ได้

พระธรรมเจดีย์ วชิกรรม 3 มาเกี่ยวอะไรกับสังโยชน์ทั้ง 2 ด้วยเล่า?

พระอาจารย์ มั่น บางคาบบางสมัย เป็นต้นว่ามีเรื่องที่เกิดขึ้น ในคนรักของท่านกับคนอื่นคนหนึ่ง ซึ่งเขาทำความไม่ได้อย่างใดอย่างหนึ่ง จำเป็นที่ต้องพูด ครั้นพูดไปแล้วเป็นเหตุให้เขาห่างจากคนนั้น จึงต้องระวัง ส่วนปีสุณาวาจา บางคราวความโกรธเกิดขึ้นที่สุดจะพูดออกไป ด้วยกำลังใจที่โกรธว่าพ่อมหาจำเริญแม่มหาจำเริญ ที่เรียกว่าประชดท่าน ก็สงเคราะห์เข้าใจผรุสวาจา เพราะเหตุนี้จึงต้องสำรวม ส่วนสัมผัปปลาปนั้น ตีรจกานกถาต่างๆมีมาก ถ้าสมัยที่เปลอสติมีคนมาพูด ก็อาจจะพลอยพูดไปด้วยได้ เพราะเหตุนี้จึงต้องสำรวม

พระธรรมเจดีย์ อ้อพระโศดาบันยังมีเวลาเปลอสติอยู่หรือ?

พระอาจารย์ มั่น ทำไม่ทำอะไรไม่เปลอสติ สังโยชน์ยังอยู่อีกถึง 7 ท่านไม่ใช่พระอรหันต์จะได้บริบูรณ์ด้วยสติ

พระธรรมเจดีย์ กามราคะ พยาบาท อย่างกลางหมายความว่าไหน เมื่อเกิดขึ้นจะได้อะไร?

พระอาจารย์ มั่น ความรักแลความโกรธที่ปรากฏขึ้น มีเวลาสั้นหายเร็ว ไม่ถึงกับล่วงทุจริต นี้แหละเป็นอย่างกลาง

พระธรรมเจดีย์ ก็กามราคะ พยาบาท อย่างละเอียดนั้นหมายความว่าไหน แลเรียกว่า พยาบาทดูหยาบมาก เพราะเป็นชื่อของอกุศล?

พระอาจารย์ มั่น บางแห่งท่านก็เรียกว่าปฏิมะสังโยชน์ก็มี แต่ความเห็นของข้าพเจ้าว่า ไม่ควรเรียกพยาบาท ควรจะเรียกปฏิมะสังโยชน์ดูเหมาะสม

พระธรรม
เจดีย์ ก็ปฏิบัติกับภรรยาที่อย่างละเอียดนั้นจะได้แก่อาการของจิตเช่นใด?

พระอาจารย์
มัน ความกำหนดที่อย่างละเอียด พอปรากฏขึ้นไม่ทันคิดออกไปก็หายทันที ส่วนปฏิภมุนั้น เช่นคนที่มีสาเหตุโกรธกันมาแต่ก่อน ครั้นนานมาความโกรธนั้นก็หายไปแล้ว และไม่ได้นึกถึงเสียเลย ครั้นไปในที่ประชุมแห่งใดแห่งหนึ่ง ไปพบคนนั้นเข้ามีอาการสะดุดใจ ไม่สนิทสนมหรือก่อเงินผิดกับคนธรรมดา ซึ่งไม่เคยมีสาเหตุกัน ข้าพเจ้าเห็นว่าอาการเหล่านี้เป็นอย่างละเอียด ควรจะเรียกปฏิภมุนั้นได้ แต่ตามแบบท่านก็ไม่ได้อธิบายไว้

พระธรรม
เจดีย์ สังโยชน์ทั้ง 2 นี้ เห็นจะเกิดจากคนโดยตรง ไม่ใช่เกิดจากสิ่งของทรัพย์สินสมบัติอื่นๆ?

พระอาจารย์
มัน ถูกแล้ว เช่นวิสาขะอุบาสกเป็นพระอนาคามี ได้ยินว่าหลีกเลี่ยงจากนางฉัมมทินนา ไม่ได้หลีกเลี่ยงจากสิ่งของทรัพย์สินสมบัติส่วนอื่นๆ ส่วนความโกรธหรือปฏิภมุนั้น ก็เป็นเรื่องของคนทั้งนั้น ถึงแม้จะเป็นเรื่องสิ่งของก็เกี่ยวข้องกับคน ตกลงโกรธคนนั่นเอง

พระธรรม
เจดีย์ ส่วนสังโยชน์เบื้องต้นนั้น ก็ได้รับความอธิบายมามากแล้ว แต่ส่วนสังโยชน์เบื้องบน 5 ตามแบบอธิบายไว้ว่า รูปราคะ คือ ยินดีในรูปฌาน อรูปราคะยินดีในอรูปฌาน ถ้าเช่นนั้นคนที่ไม่ได้บรรลุฌานสมบัติ 8 สังโยชน์ทั้งสองก็ไม่มีโอกาสจะเกิดได้ เมื่อเป็นเช่นนี้สังโยชน์สองอย่างนี้ ไม่มีหรือ?

พระอาจารย์
มัน มี ไม่เกิดในฌาน ก็ไปเกิดในเรื่องอื่น

พระธรรม
เจดีย์ เกิดในเรื่องไหนบ้าง ขอท่านจงอธิบายให้ข้าพเจ้าเข้าใจ?

พระอาจารย์ ความยินดีในรูปขั้น หรือความยินดีในรูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ

มัน นั้นชื่อว่ารูปราคะ ความยินดีในเวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ หรือยินดีในสมถวิปัสสนา หรือยินดีในส่วนมรรคผล ที่ได้บรรลुเสขคุณแล้ว เหล่านี้ก็เป็นรูปราคะได้

พระธรรมเจดีย์ ก็ความยินดีในกาม 5 พระอนาคามีละได้แล้วไม่ใช่หรือ ทำไมจึงมาเกี่ยวกับสังโยชน์เบื้องบนอีกเล่า?

พระอาจารย์ มัน กามมี 2 ชั้น ไม่ใช่ชั้นเดียว ที่พระอนาคามีละได้นั้น เป็นส่วนกำหนดในเมถุน ซึ่งเป็นคู่กับพยาบาท ส่วนความยินดีในรูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ ที่ไม่ได้เกี่ยวกับเมถุน จึงเป็นสังโยชน์เบื้องบน คือรูปราคะ ส่วนความยินดีในนามจันทร์ทั้ง 4 หรือสมถวิปัสสนาหรือมรรคผลชั้นต้นๆ เหล่านี้ ชื่อว่ารูปราคะ ซึ่งตรงกับความยินดีในรัชมารมณฺ์ เพราะฉะนั้น พระอรหันต์ทั้งหลายเบื้องหน้าในรูปจันทร์ หรือ รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ เป็นภายนอก จึงได้สิ้นไปแห่งรูปราคะสังโยชน์ และท่านเบื้องหน้าในเวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ และสมถหรือวิปัสสนาที่อาศัยจันทร์ เกิดขึ้นเมื่อท่านสิ้นความยินดีในนามจันทร์แล้ว แม้ธรรมทั้งหลายอาศัยจันทร์เกิดขึ้นท่านก็ไม่ยินดี ได้ชื่อว่าละความยินดีในรัชมารมณฺ์ซึ่งคู่กับความยินดีร้าย เพราะความยินดีร้ายในนามรูปหมดแล้ว ท่านจึงเป็นผู้พ้นแล้วจากความยินดีร้ายในอารมณฺ์ 6 จึงถึงพร้อมด้วยคุณ คือ ละถึงคุณเบกขา

พระธรรมเจดีย์ แปลกมากยังไม่เคยได้ยินใครอธิบายอย่างนี้ ส่วนมานะสังโยชน์นั้น มีอาการอย่างไร?

พระอาจารย์ มัน มานะสังโยชน์นั้นมีอาการให้วัด เช่นกับนึกถึงตัวของตัว ก็รู้สึกว่าเป็นเรา ส่วนคนอื่นก็เห็นว่าเป็นเขา แลเห็นว่าเราเสมอกับเขา หรือเราสูงกว่าเขา หรือเราต่ำกว่าเขา อาการที่วัดชนิดนี้แหละเป็นมานะสังโยชน์ ซึ่งเป็นคู่ปรับกับอนัตตา หรือ สัพเพ ธมฺมา อนตฺตา

พระธรรม ก็อุทธัจจสังโยชน์นั้นมีลักษณะอย่างไร เช่น พระอนาคามีละสังโยชน์

เจดีย์ เบื้องต่ำได้หมดแล้ว ส่วนอุทธัจจสังโยชน์จะพุ่งไปทางไหน?

พระอาจารย์ ตามแบบท่านอธิบายไว้ว่า พุ่งไปในธรรม เพราะท่านยังไม่เสร็จกิจจึงได้
มัน ฝึกฝายเป็นธรรม

พระธรรม อวิชาสังโยชน์นั้นไม่รู้อะไร?

เจดีย์

พระอาจารย์ ตามแบบท่านอธิบายไว้ว่า ไม่รู้ขั้นที่เป็นอดีต 1 อนาคต 1 ปัจจุบัน 1
มัน อริยสัจ 4 ปฏิจจสมุปบาท 1 ความไม่รู้ในที่ 8 อย่างนี้แหละชื่อว่าอวิชา

พระธรรม พระเสขบุคคลท่านก็รู้อริยสัจ 4 ด้วยกันทั้งนั้น ทำไมอวิชาสังโยชน์จึง
เจดีย์ ยังอยู่?

พระอาจารย์ อวิชามีหลายชั้น เพราะฉะนั้นวิชาก็หลายชั้น ส่วนพระเสขบุคคล
มัน มรรคผลชั้นใดที่ท่านได้บรรลุแล้ว ท่านก็รู้เป็นวิชาชั้น ชั้นใดยังไม่รู้
ก็ยังเป็นอวิชาอยู่ เพราะฉะนั้นจึงหมดในขั้นที่สุด คือพระอรหันต์

พระธรรม พระเสขบุคคลท่านเห็นอริยสัจ แต่ละตัณหาไม่ได้ มิไม่ได้ทำกิจใน
เจดีย์ อริยสัจหรือ?

พระอาจารย์ ท่านก็ทำทุกชั้นนั้นแหละ แต่ก็ทำตามกำลัง
มัน

พระธรรม ที่ว่าทำตามชั้นนั้นทำอย่างไร?

เจดีย์

พระอาจารย์ เช่น พระโศคาบันได้เห็นปัญจขันธ์เกิดขึ้นดับไป ก็ชื่อว่าได้กำหนดรู้
มัน ทุกข์ และได้ละสังโยชน์ 3 หรือทุจริตส่วนหยาบๆ ก็เป็นอันละสมุทัย
ความที่สังโยชน์ 3 ลื่นไปเป็นส่วนนิโรธตามชั้นของท่าน ส่วนมรรค
ท่านก็ได้เจริญมีกำลังพอละสังโยชน์ 3 ได้ แลท่านปิดอบายได้ ชื่อว่า
ท่านทำภพคือทุกคติให้หมดไปที่ตามแบบเรียกว่า จิณนิโรโย มีนรกสิ้น
แล้ว ส่วนพระสกิทาคามี ก็ได้กำหนดทุกข์ คือ ปัญจขันธ์แล้วละกาม

ราคะ พยาบาทอย่างกลาง ได้ชื่อว่าละสมุทัยข้อที่ กามราคะ พยาบาทอย่างกลางหมดไป จึงเป็นนิโรธของท่าน ส่วนมรรคนั้นก็เจริญมาได้ เพียงละกามราคะพยาบาทอย่างกลางนี้แหละ จึงได้ทำภพชาติให้น้อยลง ส่วนพระอนาคามีทุกข์ได้กำหนดแล้ว ละกามราคะพยาบาทส่วน ละเอียดหมด ได้ชื่อว่าละสมุทัยกามราคะพยาบาทอย่างละเอียดนี้หมด ไปจึงเป็นนิโรธของท่าน ส่วนมรรคนั้นก็เจริญมาเพียงละสัง โยชน์ 5 ได้ หมด แลได้สิ้นภพ คือ กามชาติ

พระธรรม
เจดีย์ สील สมาธิ ปัญญา ที่เป็นโลกีย์กับโลกุตระนั้น ต่างกันอย่างไร?

พระอาจารย์
มัน สील สมาธิ ปัญญา ของผู้ปฏิบัติในภูมิ กามาพจร รูปาพจร อรูปาพจร นี้ แหละเป็นโลกีย์ที่เรียกว่าวิภูฏคามิกุศล เป็นกุศลที่วนอยู่ในโลก ส่วน สील สมาธิ ปัญญา ของท่านผู้ปฏิบัติตั้งแต่โสดาบันแล้วไป เรียกว่าวิภูฏคามิ กุศล เป็นเครื่องข้ามขึ้นจากโลก นี้แหละเป็นโลกุตระ

พระธรรม
เจดีย์ ท่านที่บรรลุมานถึงอรุปรสสมาบัติแล้ว ก็ยังเป็นโลกีย์อยู่ ถ้าเช่นนั้นเราจะ ปฏิบัติให้เป็นโลกุตระก็เห็นจะเหลือวิสัย?

พระอาจารย์
มัน ไม่เหลือวิสัย พระพุทธเจ้าท่านจึงทรงแสดงธรรมสั่งสอน ถ้าเหลือวิสัย พระองค์ก็คงไม่ทรงแสดง

พระธรรม
เจดีย์ ถ้าเราไม่ได้บรรลุมานชั้นสูงๆจะเจริญปัญญาเพื่อให้ถึงซึ่งมรรคผลจะ ได้ไหม?

พระอาจารย์
มัน ได้เพราะวิธีที่เจริญปัญญาก็ต้องอาศัยสมาธิจริงอยู่ แต่ไม่ต้องถามถึงกับ มาณ อาศัยสงบจิตที่พื้นนิรวรณ ก็พอเป็นบาทของวิปัสสนาได้

พระธรรม
เจดีย์ ความสังัดจากกามจากอกุศลของผู้ที่บรรลุมานโลกีย์ กับความสังัดจาก กาม จากอกุศลของพระอนาคามีต่างกันอย่างไร?

พระอาจารย์ มั่น ต่างกันมาก ตรงกันข้ามทีเดียว

พระธรรมเจดีย์ ทำไมจึงได้ต่างกันถึงกับตรงกันข้ามทีเดียว

พระอาจารย์ มั่น ฆานที่เป็นโลกีย์ ต้องอาศัยความเพียร มีสติคอยระวังละอกุศล และความเจริญกุศลให้เกิดขึ้น มีฆานเป็นต้น และยังต้องทำกิจที่คอยรักษามานนั้นไว้ไม่ให้เสื่อม ถึงแม้ว่าจะเป็นรูปฆานที่ว่าไม่เสื่อมในชาตินี้ ชาติหน้าต่อไปก็อาจจะเสื่อมได้ เพราะเป็นกุปปธรรม

พระธรรมเจดีย์ ถ้าเช่นนั้น ส่วนความสังัดจากการจากอกุศลของพระอนาคามีท่านไม่มีเวลาเสื่อมหรือ?

พระอาจารย์ มั่น พระอนาคามี ท่านละกามราคะสังโยชน์กับปฏิกะสังโยชน์ได้ขาด เพราะฉะนั้นความสังัดจากการจากอกุศลของท่านเป็นอหยาสัย ที่เป็นเอง อยู่เสมอ โดยไม่ต้องอาศัยความเพียรเหมือนอย่างฆานที่เป็นโลกีย์ ส่วนวิภิจฉาสังโยชน์นั้นหมดมาตั้งแต่เป็นโสดาบันแล้ว เพราะฉะนั้นอุทธัจจนีวรรณ์ที่พุ่งไปหากรรมและพยาบาทก็ไม่มี ถึงถีนะมิททนิวรรณ์ก็ไม่มี เพราะเหตุนี้ความสังัดจากการจากอกุศลของท่านจึงไม่เสื่อม เพราะเป็นเองไม่ใช่ทำเอาเหมือนอย่างฆานโลกีย์

พระธรรมเจดีย์ ถ้าเช่นนั้นผู้ที่ได้บรรลุพระอนาคามี ความสังัดจากการจากอกุศล ที่เป็นเองมีไม่มีหรือ?

พระอาจารย์ มั่น ถ้านึกถึงพระสกิทาคามี ที่ว่าทำสังโยชน์ทั้งสองให้น้อยเบาบาง น่าจะมีความสังัดจากการจากอกุศลที่เป็นเองอยู่บ้าง แต่ก็คงจะอ่อน

พระธรรมเจดีย์ ที่ว่าพระอนาคามีฆานเป็นสมาธิบริสุทธิ บริบูรณ์ด้วยสมาธิ เห็นจะเป็นอย่างไร?

พระอาจารย์ ไม่ใช่เป็นสมาธิ เพราะว่าสมาธินั้นเป็นมรรคต้องอาศัยเจตนา เป็นส่วน

มัน ภาเวตัพพรหมส่วนของพระอนาคามีท่านเป็นเอง ไม่มีเจตนาเป็นสังฆิก
กาตัพพรหม เพราะฉะนั้นจึงได้ต่างกันกับฌานที่เป็นโลกีย์

พระธรรม
เจดีย์ นีรวรณแลสังโยชน์นั้น ข้าพเจ้าทำไมจึงไม่รู้จักอาการ คงรู้จักแต่ชื่อของ
นีรวรณแลสังโยชน์?

พระอาจารย์
มัน ตามแบบในมหาสติปัญญาพระพุทธรเจ้าสอนสาวก ให้รู้จักนีรวรณแล
สังโยชน์พระสาวกของท่านตั้งใจกำหนดสังเกต ก็ละนีรวรณแลสังโยชน์
ได้หมดจนเป็นพระอรหันต์โดยมาก ส่วนท่านที่อินทรีย์อ่อน ยังไม่เป็น
พระอรหันต์ ก็เป็นพระเสขบุคคล ส่วนเราไม่ตั้งใจไม่สังเกตเป็นแต่จำว่า
นีรวรณหรือสังโยชน์ แล้วก็ตั้งกองพุดแลคิดไปจึงไม่พบตัวจริงของ
นีรวรณและสังโยชน์ เมื่ออาการของนีรวรณแลสังโยชน์อย่างไรก็ไม่รู้จัก
แล้วจะละอย่างไรได้

พระธรรม
เจดีย์ ถ้าเช่นนั้นผู้ปฏิบัติทุกวันนี้ ที่รู้จักลักษณะแลอาการของนีรวรณแล
สังโยชน์จะมีบ้างไหม?

พระอาจารย์
มัน มีถมไปชนิดที่เป็นสาวกตั้งใจรับคำสอนแลประพฤติปฏิบัติจริงๆ

พระธรรม
เจดีย์ นีรวรณ 5 เวลาที่เกิดขึ้นในใจมีลักษณะอย่างไร จึงจะทราบได้ว่าอย่างนี้
คือ กามฉันท์ อย่างนี้คือพยาบาท หรือฉินะมิทระ อุทธัจจะกุกกุจจะ
วิจิกิจฉา และมีชื่อเสียงเหมือนกับสังโยชน์ จะต่างกันกับสังโยชน์หรือว่า
เหมือนกัน ขอท่านจงอธิบายลักษณะของนีรวรณแลสังโยชน์ให้ข้าพเจ้า
เข้าใจจะได้สังเกตถูก?

พระอาจารย์
มัน กามฉันท์นีรวรณ คือ ความพอใจในกาม ส่วนกามนั้นแยกเป็นสอง คือ
กิเลสกามหนึ่ง วัตถุกามอย่างหนึ่ง เช่น ความกำหนัดในเมถุนเป็นต้น ชื่อ
ว่ากิเลสกาม ความกำหนัดในทรัพย์สมบัติเงินทองที่บ้านนาสวน และ
เครื่องใช้สอยหรือบุตรภรรยาพวกพ้อง และสัตว์เลี้ยงของเลี้ยงที่เรียกว่า
วิญญานกทรัพย์ อวิญญานกทรัพย์ เหล่านี้ ชื่อว่าวัตถุกาม ความคิด

กำหนดพอใจในส่วนทั้งหลายเหล่านี้ ชื่อว่ากามฉันทน์นิวรรณ์ ส่วน
พยาบาทนิวรรณ์คือ ความโกรธเคือง หรือคิดแข่งสัตว์ให้พินาศ ชื่อว่า
พยาบาทนิวรรณ์ ความง่วงเหงาหาวนอน ชื่อว่า ถีนะมิทชนิวรรณ์ ความ
ฟุ้งซ่านรำคาญใจ ชื่อว่า อุชัจจกุกกุจจนิวรรณ์ ความสงสัย ในพระพุท
พระธรรม พระสงฆ์ แลสงสัยในกรรมที่สัตว์ทำเป็น เป็นบาป หรือสงสัย
ในผลกรรมเหล่านี้ เป็นต้น ชื่อว่าวิจิกิจฉารวม 5 อย่างนี้ ชื่อว่านิวรรณ์
เป็นเครื่องกั้นทางหนทางดี

พระธรรม
เจดีย์ กามฉันทน์นิวรรณ์ อธิบายเกี่ยวไปตลอดกระทั่งวิญญูณกถัรพย์ อวิญ
ญูณกถัรพย์ ว่าเป็นวัตถุกาม ถ้าเช่นนั้นผู้ที่ยังครองเรือน ซึ่งต้อง
เกี่ยวข้องกับทรัพย์สมบัติอัฐพสเงินทองพวกพ้อง ญาติมิตร ก็จำเป็น
จะต้องนึกถึงสิ่งเหล่านั้น เพราะเกี่ยวเนื่องกับตน ก็มีเป็นกามฉันทน์นิวรรณ์
ไปหมดหรือ?

พระอาจารย์
มั่น ถ้านึกตามธรรมดาโดยจำเป็นของผู้ที่ยังครองเรือนอยู่ โดยไม่ได้กำหนด
ยินดีก็เป็นอัญญสมณา คือเป็นกลางๆ ไม่ใช่บุญไม่ใช่บาป ถ้าคิดถึงวัตถุ
กามเหล่านั้นเกิดความยินดีพอใจรักใคร่เป็นห่วง ยึดถือหมกมุ่นพัวพัน
อยู่ในวัตถุกามเหล่านั้น จึงจะเป็นกามฉันทน์นิวรรณ์ สมด้วยพระพุทธ
ภาษิตที่ตรัสไว้ว่า

น เต กามา ยานี จิตฺรานี โลเก อารมณฺที่วิจิตฺรงคฺงามเหล่าใดในโลก
อารมณฺเหล่านั้นมิได้เป็นกาม

สฺงกปฺปฺราโค ปุริสสฺส กามิ ความกำหนัดอันเกิดจากความดำริ นี้แหละ
เป็นกามของคน

ติฏฺฐนฺติ จิตฺรานี ตเถว โลเก อารมณฺที่วิจิตฺรงคฺงามในโลก ก็ตั้งอยู่อย่าง
นั่นเอง

อเถตฺถธีรา วินยฺนฺติ ฌนฺทํ เมื่อความจริงเป็นอย่างนี้นักปราชญ์ทั้งหลายจึง

ทำลายเสียได้

ซึ่งความพอใจในกามนั้น นี่ก็ทำให้เห็นชัดเจนได้ว่า ถ้าฟังตามคาถาพระพุทธรายิตนี้ ถ้านึกคิดถึงวัตถุตามธรรมดาที่ไม่เป็นกามฉันทนิเวศน์ ถ้าคิดนึกอะไรๆ ก็เอาเป็นนิเวศน์เสียหมด ก็คงจะหลีกไม่พ้นนรก เพราะนิเวศน์เป็นอกุศล

พระธรรมเจดีย์ พยาบาทนิเวศน์นั้น หมายความว่าโกรธเคือง ประทุษร้ายในคน ถ้าความกำหนัดในคน ก็เป็นกิเลสการถูกไหม?

พระอาจารย์มั่น ถูกแล้ว

พระธรรมเจดีย์ ความง่วงเหงาหาวนอน เป็นถีนะมิถนิเวศน์ ถ้าเช่นนั้นเวลาที่เรากินหาวนอนมิเป็นนิเวศน์ทุกคราวไปหรือ?

พระอาจารย์มั่น หาวนอนตามธรรมดา เป็นอาการร่างกายที่จะต้องพักผ่อน ไม่เป็นถีนะมิถนิเวศน์ กามฉันทหรือพยาบาทที่เกิดขึ้นแล้วก็อ่อนกำลังลงไป หรือดับไปในสมัยนั้นมีอาการมัวซัวแล่งเหงาไม่สามารถจะระลึกถึงกุศลได้ จึงเป็นถีนะมิถนิเวศน์ ถ้าหาวนอนตามธรรมดา เรายังดำรงสติสัมปชัญญะอยู่ได้จนกว่าจะหลับไป จึงไม่ใช่นิเวศน์ เพราะถีนะมิถนิเวศน์เป็นอกุศล ถ้าจะเอาหาวนอนตามธรรมดาเป็นถีนะมิถแล้ว เราก็คงจะพ้นจากถีนะมิถนิเวศน์ไม่ได้ เพราะต้องมีหาวนอนทุกวันด้วยกันทุกคน

พระธรรมเจดีย์ ความฟุ้งซ่านรำคาญใจ ที่ว่าเป็นอุทธัจจกุกกุจจนิเวศน์นั้น หมายฟุ้งไปในที่ใดบ้าง?

พระอาจารย์มั่น ฟุ้งไปในกามฉันทบ้าง พยาบาทบ้าง แต่ในบาปกรรม 14 ท่านแยกเป็นสองอย่าง อุทธัจจะความฟุ้งซ่าน กุกกุจ ความรำคาญใจ แต่ในนิเวศน์ 5 ท่านรวมไว้เป็นอย่างดีเหมือนกัน

พระธรรม
เจดีย์ นิเวศน์ 5 เป็นจิตหรือเจตสิก?

พระอาจารย์
มั่น เป็นเจตสิกธรรมฝ่ายอกุศลประกอบด้วยจิตที่เป็นอกุศล

พระธรรม
เจดีย์ ประกอบอย่างไร?

พระอาจารย์
มั่น เช่นกามฉันทนิเวศน์ก็เกิดในจิต ที่เป็นพวกโลภะมูล พยาบาทกุกกุจ
นิเวศน์ ก็เกิดในจิตที่เป็นโทสะมูล ถินะมิทธอุทัจจะ วิจิกิจฉา ก็เกิดใน
จิตที่เป็นโมหะมูล พระพุทธเจ้าทรงเปรียบเทียบนิเวศน์ทั้ง 5 มาในสามัญญผล
สูตร ที่มณิกายสีลขันธวรรค หน้า 93 ว่า กามฉันทนิเวศน์ เหมือนคน
เป็นหนี้, พยาบาทนิเวศน์ เหมือนคนไข้หนัก, ถินมิทธนิเวศน์เหมือนคน
ติดในเรือนจำ, อุทัจจกุกกุจฉนิเวศน์เหมือนคนเป็นทาส, วิจิกิจฉานิเวศน์
เหมือนคนเดินทางกันดารมีภัยนำหวาดเสียว เพราะฉะนั้น คนที่เขาพ้น
หนี้ หรือหายเจ็บหนัก หรือออกจากเรือนจำ หรือพ้นจากทาส หรือได้
เดินทางถึงที่ประสงค์พ้นภัยเกษมสำราญ เขาย่อมถึงความยินดีฉันใด ผู้ที่
พ้นนิเวศน์ทั้ง 5 ก็ย่อมถึงความยินดีฉันนั้น แลในสังคารวสูตร ในปัจจก
นิบาต อังคุตตรนิกาย หน้า 257 พระพุทธเจ้าทรงเปรียบเทียบด้วยน้ำ 5
อย่าง ว่าบุคคลจะส่องเงาหน้าก็ไม่เห็นฉันใด นิเวศน์ทั้ง 5 เมื่อเกิดขึ้นก็ไม่
เห็นธรรมความดีความชอบฉันนั้น กามฉันทนิเวศน์ เหมือนน้ำที่ระคน
ด้วยสีต่างๆ เช่น สีขี้ผึ้ง สีชมพู เป็นต้น พยาบาทนิเวศน์ เหมือนน้ำที่มี
จอกแหวนปิดเสียหมด อุทัจจกุกกุจฉนิเวศน์เหมือนน้ำที่คลื่นเป็นระลอก
วิจิกิจฉานิเวศน์ เหมือนน้ำที่ขุ่นข้นเป็นโคลนตม เพราะฉะนั้นน้ำ 5 อย่าง
นี้ บุคคลไม่อาจส่องเงาหน้าของตนได้ฉันใด นิเวศน์ทั้ง 5 ที่เกิดขึ้น
ครอบงำใจของบุคคลไม่ให้เห็นธรรมความดีความชอบได้ก็ฉันนั้น

พระธรรม ทำไมคนเราเวลาไข้หนักใกล้จะตาย ก็ทำบาปกรรมความชั่วอะไรไม่ได้

เจตีย์ แล้วจะกล่าววชิทจริต ปากก็พูดไม่ได้ จะล่วงทำกายทจริต มือแลเท้าก็
'ไหว'ไม่ได้แล้ว ยังเหลือแต่ความคิด นึกทางใจนิดเดียวเท่านั้น ทำไมใจ
ประกอบด้วยนิรวณ จึงไปทุกติได้ คุณไม่มาจะเป็นบาปกรรมโตใหญ่
อะไรเลย ข้อนี้หน้าอัสจรรย์นักของท่านจงอธิบายให้ข้าพเจ้าเข้าใจ?

พระอาจารย์ กิเลสเป็นเหตุให้ก่อกรรมๆ เป็นเหตุให้ก่อวิบาก ที่เรียกว่า ไตรภวณัน
มัน เช่น อนุสัย หรือสังโยชนที่เกิเกิดขึ้นในเวลานั้นชื่อว่ากิเลสวัณ ผู้ที่ไม่เคย
ประพฤติปฏิบัติก็ทำในใจไม่แยบคาย ที่เรียกว่า อโยนิโส คิดต่อออกไป
เป็นนิรวณ 5 หรืออุปกิเลส 16 จึงเป็นกรรมวัณฝ่ายบาป ถ้าดับจิตไปใน
สมัยนั้น จึงได้วิบากวัณที่เป็นส่วนทุกติ เพราะกรรมวัณฝ่ายบาปส่งให้
อุปมาเหมือนคนปลูกต้นไม้ ให้นำพืชพันธุ์ของไม้ที่เมื่อมาปลูกไว้
ต้นแลใบที่เกิเกิดขึ้นนั้น ก็เป็นของเมื่อมา แม้ผลแลดอกที่ออกมา ก็เป็น
ของเมื่อมาตามพืชพันธุ์เดิมซึ่งนำมาปลูกไว้ชนิดเดียว แต่ก็กลายเป็นต้น
โตใหญ่ไปได้เหมือนกัน ข้อนี้ฉันใด จิตที่เศร้าหมองเวลาตาย ก็ไปทุกติ
ได้ฉันนั้น แลเหมือนพืชพันธุ์แห่งผลไม้ที่ดี มีกลิ่นหอมมีรสหวาน
บุคคลไปนำพืชพันธุ์มานิดเดียวปลูกไว้แม้ต้นแลใบก็เป็น ไม้ที่ดีทั้งผลแล
ดอกที่ออกมา ก็ใช้แลรับประทานได้ตามความประสงค์ เพราะอาศัยพืช
ที่ดีซึ่งนำมาชนิดเดียวปลูกไว้ ข้อนี้ฉันใด จิตที่เป็นกุศลผ่องใสแล้วตายใน
เวลานั้นจึงไปสู่สุคติได้สมด้วยพระพุทธานุภาพที่ว่า

จิตเต สงฺกถิฏฐู ทุกฺคติ ปาฏิกงฺขา เวลาตายจิตเศร้าหมอง แล้วทุกติเป็น
หวังได้

จิตเต อสงฺกถิฏฐู สุคฺติปาฏิกงฺขา จิตผ่องใสไม่เศร้าหมองเวลาตายสุคติ
เป็นหวังได้

พระธรรม อโยนิโสมสติกาโร ความทำในใจไม่แยบคาย โยนิโสมนสิการโร ความ
เจตีย์ ทำในใจแยบคาย 2 อย่างนั้นคือ ทำอย่างไรชื่อว่าไม่แยบคาย ทำอย่างไร
จึงชื่อว่าแยบคาย?

พระอาจารย์ ความทำสุกนิมิตไว้ในใจ กามฉันทนิรวณที่ยังไม่เกิดก็เกิดขึ้น ที่เกิดขึ้น

มัน

แล้วถึงอกงาม ความทำปฏิมะนิมิตไว้ในใจ พยาบาทนิวรรณ์ที่ยังไม่เกิดก็
เกิดขึ้น ที่เกิดขึ้นแล้วถึงอกงามอย่างนี้ ชื่อว่าทำในใจไม่แยกกาย การทำ
อสุภสัญญาไว้ในใจ กามฉันทนิวรรณ์ที่ยังไม่เกิดก็ไม่เกิดขึ้น ที่เกิดขึ้น
แล้วก็เสื่อมหายไป การทำเมตตาไว้ในใจ พยาบาทนิวรรณ์ที่ยังไม่เกิดก็ไม่
เกิดขึ้น ที่เกิดขึ้นแล้วก็เสื่อมหายไป เช่นนี้เป็นตัวอย่าง หรือความทำใน
ใจอย่างไรก็ตาม อกุศลที่ยังไม่เกิดก็เกิดขึ้น ที่เกิดขึ้นแล้วถึงอกงาม ก็ชื่อ
ว่าทำในใจไม่แยกกาย หรือจะคิดนึกอย่างไรก็ตามกุศลที่ยังไม่เกิดก็
เกิดขึ้น ที่เกิดขึ้นแล้วก็บริบูรณ์ อย่างนี้ชื่อว่าทำในใจแยกกาย สมด้วย
สาวกภายิตที่พระสารีบุตรแสดงไว้ในพระทศุตตรสูตรหมวด 2 ว่า

โย จ เหตุ โย จ ปจฺจโย สตุตฺตานํ สงฺกิลฺลสฺสาย ความไม่ทำในใจโดยอุบาย
อันแยกกายเป็นเหตุด้วยเป็นปัจจัยด้วย เพื่อความเศร้าหมองแห่งสัตว์
ทั้งหลาย 1

โย จ เหตุ โย จ ปจฺจโย สตุตฺตานํ วิสุทฺธิยา ความทำในใจ โดยอุบายแยก
กาย เป็นเหตุด้วยเป็นปัจจัยด้วย เพื่อจะได้บริสุทธิ์แห่งสัตว์ทั้งหลาย

พระธรรม
เจดีย์

ที่ว่า อนุสัยกับสังโยชน์เป็นกิเลสวัฏ ส่วนนิวรรณ์หรืออุปกิเลส 16 ว่าเป็น
กรรมวัฏเวลาที่เกิดขึ้นนั้น มีอาการต่างกันอย่างไร จึงจะทราบได้ว่า
ประเภทนี้เป็นนิวรรณ์ หรืออุปกิเลส 16?

พระอาจารย์
มัน

เช่น เวลาตาเห็นรูป หูได้ยินเสียง จมูกได้ดมกลิ่น ลิ้นได้ลิ้มรส กาย
ถูกต้อง โผฏฐัพพะ รู้สัมผัสอารมณ์ด้วยใจ 6 อย่างนี้ แบ่งเป็น 2 ส่วน ส่วนที่
ดีนั้นเป็นอภิญญารมณ เป็นที่ตั้งแห่งความกำหนด ยินดีส่วนอารมณ์ 6 ที่ไม่
ดีเป็นอนิญญารมณ เป็นที่ตั้งแห่งความยินร้าย, ไม่ชอบ, โกรธเคือง ผู้ที่ยัง
ไม่รู้ความจริงหรือไม่มีสติเวลาที่ตาเห็นรูปที่ดี ยังไม่ทันคิดว่าอะไรก็
เกิดความยินดีกำหนดพอใจขึ้น แลนี้เป็นสังโยชน์ ถ้าคิดต่อมากออกไป
ก็เป็นกามฉันทนิวรรณ์ หรือเรียกว่ากามวิตกก็ได้ หรือเกิดความโลภอยาก
ได้ที่ผิดกรรม ก็เป็น อภิชฌาวิสมโล โภที่อยู่ในอุปกิเลส 16 หรือใน
มโนกรรม อกุศลกรรมบถ 10 ชนิดนี้ ประกอบด้วยเจตนา เป็นกรรมวัฏ

ฝ่ายบาป เวลาตาเห็นรูปที่ไม่ดีไม่ทันคิดว่าอะไร เกิดความไม่ชอบ หรือเป็นโทมนัสปฏิเสธขึ้นไม่ประกอบด้วยเจตนาแค่นี้เป็นปฏิเสธสังโยชน์คือ กิเลสวัฏ ถ้าคิดต่อออกไปถึงโทษเครื่องประทุษร้ายก็เป็น พยาบาทนิเวรณ หรืออุปกิเลส หรืออกุศลกรรมบถ 10 ชนิดนี้ ก็เป็น กรรมวัฏฝ่ายบาป เพราะประกอบด้วยเจตนา นี้ชี้ให้ฟังเป็นตัวอย่าง แม้ กิเลสอื่นๆก็ฟังคัดสินใจอย่างนี้ว่ากิเลสที่ไม่ตั้งใจให้เกิดก็เกิดขึ้นได้เอง พวกนี้เป็นอนุสัยหรือสังโยชน์ เป็นกิเลสวัฏ ถ้าประกอบด้วยเจตนา คือ ยึดขยวออกไปก็กรรมวัฏ

พระธรรม
เจดีย์ ถ้าเช่นนั้นเราจะตัดกิเลสวัฏ จะตัดอย่างไร?

พระอาจารย์
มัน ต้องตัดได้ด้วยอริยมรรค เพราะสังโยชน์ก็ไม่มีเจตนา อริยมรรคก็ไม่มีเจตนาเหมือนกัน จึงเป็นคู่ปรับสำหรับละกัน

พระธรรม
เจดีย์ ถ้าการปฏิบัติของผู้ดำเนินยังอ่อนอยู่ ไม่สามารถจะตัดได้ สังโยชน์ก็ยังเกิดอยู่ แล้วก็เลยเป็นกรรมวัฏฝ่ายบาปต่อออกไป มีต้องได้วิบากวัฏที่เป็นส่วนทุกตเสียวหรือ?

พระอาจารย์
มัน เพราะอย่างนั้นนะซิ ผู้ที่ยังไม่ถึงโสดาบันจึงปิดอบายไม่ได้

พระธรรม
เจดีย์ ถ้าเช่นนั้นใครจะไปสวรรค์ได้บ้างเล่า ในชั้นผู้ปฏิบัติที่ยังไม่ถึงโสดาบัน?

พระอาจารย์
มัน ไปได้เพราะอาศัยเปลี่ยนกรรม สังโยชน์ยังอยู่ที่จริง ถ้าประพฤติกุจริตกาย วาจา ใจ เวลาตายใจเศร้าหมองก็ต้องไปทุกต ถ้ามาตั้งใจเว้นกุจริตอยู่ในสุจริตทางกาย วาจา ใจ แลเวลาตายก็ไม่เศร้าหมองก็มีสติสัมปชัญญะก็ไปสุคติได้ เพราะเจตนาเป็นตัวกรรม กรรมมี 2 อย่างกณห์ เป็นกรรมดำ คือ กุจริต กาย วาจา ใจ สุกกั เป็นกรรมขาว คือ

สุจริตกาย วาจา ใจ ย่อมให้ผลต่างกัน

พระธรรม
เจดีย์ ผู้ที่ยังมีชีวิตอยู่ได้ประพาศสุจริต กาย วาจา ใจ เวลาตายใจเศร้าหมอง มี
ต้องไปทุกดิเสียวหรือ หรือผู้ที่ประพาศสุจริต กาย วาจา ใจ แต่เวลาตายใจ
เป็นกุศล มีไปสุคติได้หรือ?

พระอาจารย์
มัน ก็ไปได้แน่ซี ได้เคยฟังหนังสือของสมเด็จพระวันรัต (ทับ) วัดโสมนัส
บ้างหรือเปล่า เวลาลงโบสถ์ท่านเคยแสดงให้พระเณรฟัง ภายหลังได้มา
จัดพิมพ์กันขึ้น รวมกับข้ออื่นๆท่านเคยแสดงว่าภิกษุรักษาศีลบริสุทธิ์
เวลาจะตายห้วงในจิรว ตายไปเกิดเป็นเส้น แลภิกษุอีกองค์หนึ่งเวลาใกล้
จะตายนึกขึ้นได้ว่าทำบาปอะไรน้ำขาด มองหาเพื่อนภิกษุที่จะแสดง
อาบัติก็ไม่มีใคร ใจก็กังวลอยู่อย่างนั้นแหละ ครั้นตายไปก็เกิดเป็น
พญานาค แลอุบาสกอีกคนหนึ่ง เจริญกายคตาสติมาถึง 30 ปี ก็ไม่ได้
บรรลुकุณวิเศษอย่างใด เกิดความสงสัยในพระธรรม ตายไปเกิดเป็น
จระเข้ ด้วยโทษวิจิกิจฉานิเวรณ ส่วนโตทยะพะราหมณ์นั้นไม่ใช่ผู้
ปฏิบัติ ห่วงทรัพย์ที่ฝังไว้ ตายไปเกิดเป็นลูกสุนัขอยู่ในบ้านของตนเอง
ด้วยโทษกามฉันทนิเวรณเหมือนกัน แลนายพรานผู้หนึ่งเคยฆ่าสัตว์มาก
เวลาใกล้จะตายพระสารีบุตรไปสอนให้รับไตรสรณคมน์ จิตก็ตั้งอยู่ใน
กุศลยังไม่ทันจะให้ศีลนายพรานก็ตายไปสู่สุคติ ด้วยจิตที่เป็นกุศล ตั้งอยู่ใน
ไตรสรณคมน์ นี่ก็เป็นตัวอย่างของผู้ที่ตายใจเศร้าหมองหรือบริสุทธิ์
กรรมของผู้ที่กระทำในเมื่อเวลาใกล้จะตายนั้น ชื่อว่าอาสันนกรรม ต้อง
ให้ผลก่อนกรรมอื่นๆ ท่านเปรียบว่า เหมือนโคอยู่ใกล้ประตูคอก แม้จะ
แก้กำลังน้อย ก็ต้องออกได้ก่อน ส่วนโคอื่นถึงจะมีกำลังมาก ที่อยู่ข้างใน
ต้องออกทีหลัง ข้อนี้ฉันใด กรรมที่บุคคลทำเมื่อใกล้จะตายจึงต้องให้ผล
ก่อนนั้นนั่น

พระธรรม
เจดีย์ ส่วนอนุสัยแลสังโยชน์เป็นกิเลสวัฏนิเวรณ หรืออุปกิเลส 16 หรือ
อกุศลกรรมบถ 10 ว่าเป็นกรรมวัฏฝ่ายบาป ส่วนกรรมวัฏฝ่ายบุญจะ
ได้แก่อะไร?

พระอาจารย์
มัน กามาวจรกุศล รูปาวจรกุศล อรูปาวจรกุศล เหล่านี้ เป็นกรรมวิภวัญญ
ส่งให้วิบากวิภวัญญคือ มนุษยสมบัติบ้าง สวรรคสมบัติบ้าง พรหมโลกบ้าง
พอเหมาะแก่กุศลกรรมที่ทำไว้

พระธรรม
เจดีย์ ถ้าเช่นนั้นกรรมทั้งหลาย ที่สัตว์ทำเป็นบุญก็ตาม เป็นบาปก็ตาม ย่อม
ให้ผลเหมือนเงาที่ไม่พรากไปจากตนจะนั้นหรือ?

พระอาจารย์
มัน ถูกแล้ว สมด้วยพระพุทธรูปที่ตรัสไว้ในอภินิหารปัจเจกบุคคลว่า
กมฺมสฺส โกมฺหิ เราเป็นผู้มีกรรมเป็นของๆตน กมฺมทาโย เป็นผู้รับผลของ
กรรม กมฺมโยนิ เป็นผู้ที่มีกรรมเป็นกำหนด กมฺมพฺนฺธุ เป็นผู้ที่มีกรรมเป็น
เผ่าพันธุ์ กมฺมปฺภิสฺส โณ เป็นผู้ที่มีกรรมเป็นที่พึ่งอาศัย ยํ กมฺมํ กริสฺสํมิ เรา
จักทำกรรมอันใด กลฺยาณํ ว ปาปํ วา ดีหรือชั่ว ตสฺสํ ทายาโท ภวิสฺสา
มิ เราจักเป็นผู้รับผลของกรรมนั้น

พระธรรม
เจดีย์ อนุสัยกับสังโยชน์ ไครจะละเอียดกว่ากัน?

พระอาจารย์
มัน อนุสัยละเอียดกว่าสังโยชน์ เพราะสังโยชน์นั้น เวลาที่จะเกิดขึ้น อาศัย
อายตนะภายในอายตนะภายนอกกระทบกันเข้าแล้วเกิดวิญญาณ 6 ชื่อว่า
ผัสสะ เมื่อผู้ที่ไม่มีสติ หรือไม่รู้ความจริง เช่นหูกับเสียงกระทบกันเข้า
เกิดความรู้ขึ้น เสียงที่ดีก็ชอบ เกิดความยินดีพอใจ เสียงที่ไม่ดี ก็ไม่ชอบ
ไม่ถูกใจ ที่โลกเรียกกันว่าพินเสีย เช่นนี้แหละชื่อว่าสังโยชน์ จึงหยาบ
กว่าอนุสัย เพราะอนุสัยนั้นยอมตามนอนในเวทนาทั้ง 3 เช่น สุขเวทนา
เกิดขึ้น ผู้ที่ไม่เคยรู้ความจริง หรือไม่มีสติ ราคานุสัยจึงตามนอน
ทุกขเวทนาเกิดขึ้น ปฏิฆานุสัยยอมตามนอน อุทกขมสุขเวทนาเกิดขึ้น
อวิชชานุสัยยอมตามนอน เพราะฉะนั้นจึงละเอียดกว่าสังโยชน์ และมี
พระพุทธรูปที่ตรัสไว้ใน มาลุงฺกย วาทสฺสูตฺร ว่าเด็กอ่อนที่นอนหงายอยู่
ในผ้าอ้อม เพียงจะรู้จักว่านี่ตานี้รูป ก็ไม่มีในเด็กนั้น เพราะฉะนั้น
สังโยชน์จึงไม่มีในเด็กที่นอนอยู่ในผ้าอ้อม แต่ว่าอนุสัยยอมตามนอนใน
เด็กนั้นได้

พระธรรมเจดีย์ อนุสัยนั้นมีประจำอยู่เสมอหรือ หรือมีมาเป็นครั้งเป็นคราว?

พระอาจารย์มั่น มีมาเป็นครั้งคราว ถ้ามีประจำอยู่เสมอแล้วก็คงจะละไม่ได้ เช่นราคนุสัยก็เพิ่มมาตามนอนในสุขเวทนา หรือปฏิกมานุสัยก็เพิ่มมาตามนอนในทุกขเวทนา หรืออวิชชานุสัยก็เพิ่มมาตามนอนในทุกขมสุขเวทนา ตามนอนได้แต่ผู้ที่ไม่รู้ความจริง หรือมีสติก็ไม่ตามนอนได้ เรื่องนี้ได้อธิบายไว้ในเวทนาชั้นแล้ว

พระธรรมเจดีย์ แต่เดิมข้าพเจ้าเข้าใจว่าอนุสัยตามนอนอยู่ในสันดานเสมอทุกเมื่อไปเหมือนอย่างขี้ตะกอนที่นอนอยู่กัน โองน้ำ ถ้ายังไม่มีใครมาคน ก็ยังไม่ขุ่นขึ้น ถ้ามีใครมาคนก็ขุ่นขึ้นได้ เวลาที่ได้รับอารมณ์ที่ดี เกิดความกำหนดยินดีพอใจขึ้น หรือได้รับอารมณ์ที่ไม่ดีก็เกิดปฏิเสธหรือความโกรธขึ้น เข้าใจว่านี่แหละขุ่นขึ้นมา ความเข้าใจเก่าของข้าพเจ้ามีผิดไปหรือ?

พระอาจารย์มั่น ก็ผิดนะซี เพราะเอานามไปเปรียบกับรูป คือ โองน้ำก็เป็นรูปที่ไม่มีวิญญาณ น้ำก็เป็นรูปที่ไม่มีวิญญาณ แลขี้ตะกอนกัน โองน้ำก็เป็นรูปที่ไม่มีวิญญาณ เหมือนกัน จึงขังกันอยู่ได้ ส่วนจิตเจตสิกของเรา เกิดขึ้นแล้วดับไป จะขังเอาอะไรไว้ได้ เพราะกิเลสเช่นอนุสัยหรือสังโยชน์ ก็อาศัยจิตเจตสิกเกิดขึ้นชั่วคราวหนึ่ง เมื่อจิตเจตสิกในคราวนั้นดับไปแล้ว อนุสัยหรือสังโยชน์จะตกค้างอยู่กับใคร ลองนึกดูเมื่อเรายังไม่มีความรัก ความรักนั้นอยู่ที่ไหน ก็มีขึ้นเมื่อเกิดความรักไม่ใช่หรือ หรือเมื่อความรักนั้นดับไปแล้ว ก็ไม่มีความรักไม่ใช่หรือ และความโกรธเมื่อยังไม่เกิดขึ้นก็ไม่เหมือนกัน มีขึ้นเมื่อเวลาที่โกรธ เมื่อความโกรธดับแล้ว ก็ไม่มีเหมือนกัน เรื่องนี้เป็นเรื่องละเอียดเพราะไปคิดสัญญาที่จำไว้นานแล้วว่า อนุสัยนอนอยู่เหมือนขี้ตะกอนที่นอนอยู่กัน โองน้ำ

พระธรรมเจดีย์ ก็อนุสัยกับสังโยชน์ไม่มีแล้ว บางคราวทำไมจึงมีขึ้นอีกได้เล่า ข้าพเจ้า

เจดีย์ ฉงนนัก แล้วยังอาสวะอีกอย่างหนึ่งที่ว่าคงสันดานนั้น เป็นอย่างไร?

พระอาจารย์ ถ้าพูดถึงอนุสัยหรืออาสวะแล้ว เราควรเอาความว่า ความเคยตัวเคยใจ ที่
มัน เรียกว่ากิเลสกับวาสนาที่พระสัมมาสัมพุทธเจ้าละได้ทั้ง 2 อย่าง ที่พระ
อรหันตสาวกละได้แต่กิเลสอย่างเดียววาสนาละไม่ได้ เราควรจะเอา
ความว่าอาสวะหรืออนุสัยกิเลสเหล่านี้เป็นความเคยใจ เช่น ได้รับอภรณ์
ที่ดี เคยเกิดความกำหนัดพอใจ ได้รับอภรณ์ที่ไม่ดี เคยไม่ชอบไม่ถูกใจ
เช่นนี้เป็นต้น เหล่านี้แหละควรรู้สึกรู้ว่าเป็นเหล่าอนุสัย หรืออาสวะเพราะ
ความคุ้นเคยของใจ ส่วนวาสนานั้น คือความคุ้นเคยของ กาย วาจา ที่
ติดต่อมาจากเคยแห่งอนุสัย เช่น คนราคะจริตมีมรรยาทเรียบร้อย หรือ
เป็นคนโทสะจริตมีมรรยาทไม่เรียบร้อย ส่วนราคะแลโทสะนั้นเป็น
ลักษณะของกิเลส กิริยามรรยาทที่เรียบร้อยแลไม่เรียบร้อย นั้นเป็น
ลักษณะของวาสนานี้ก็ควรจะรู้ไว้

พระธรรม ถ้าเช่นนั้นเราจะละความคุ้นเคยของใจ ในเวลาที่ได้รับอภรณ์ที่ดี
เจดีย์ หรือไม่ดี จะควรประพฤติปฏิบัติอย่างไรดี?

พระอาจารย์ วิธีปฏิบัติที่จะละความคุ้นเคยอย่างเก่า คืออนุสัยแลสังโยชน์ ก็ต้องมา
มัน ฝึกหัดให้คุ้นเคยในศีลแลสมถวิปัสสนาขึ้นใหม่ จะได้ถ่ายถอน
ความคุ้นเคยเก่า เช่นเหล่าอนุสัยหรือสังโยชน์ให้หมดไปจากสันดาน

พระธรรม ส่วนอนุสัยกับสังโยชน์ ข้าพเจ้าเข้าใจดีแล้ว แต่ส่วนอาสวะนั้น คือ กามา
เจดีย์ สวะ ภวาสวะ อวิชชาสวะ 3 อย่างนั้นเป็นเครื่องคงสันดาน ถ้าฟังดูตาม
ชื่อ ก็ไม่น่าจะมีเวลาว่าง ดูเหมือนคงอยู่กับจิตเสมอไปหรือไม่ได้คง
อยู่เสมอ แต่ส่วนตัวข้าพเจ้าเข้าใจไว้แต่เดิมสำคัญว่าคงอยู่เสมอข้อนี้
เป็นอย่างไร ขอท่านจงอธิบายให้ข้าพเจ้าเข้าใจ?

พระอาจารย์ ไม่รู้ว่าเอาอะไรมาชอกแซกถาม ได้ตอบไว้พร้อมกับอนุสัยแลสังโยชน์
มัน แล้ว จะให้ตอบอีกก็ต้องอธิบายกันใหญ่ คำที่ว่าอาสวะเป็นเครื่องคง
นั้น ก็ต้องหมายรวมถึงรูปอีกนั่นแหละ เช่นกับเขาคงฝักก็ต้องมี
ภาชนะ เช่นฝักอย่างหนึ่งหรือชามอย่างหนึ่งและน้ำอย่างหนึ่ง รวมกัน 3

อย่าง สำหรับเช่นกันหรือของที่เขาทำเป็นแชน้อมก็ต้องมีขวดโหลหรือน้ำเชื่อมสำหรับแช่ของ เพราะสิ่งเหล่านี้เป็นรูปจึงแช่แลดองกันอยู่ได้ ส่วนอาสวะนั้นอาศัยนามธรรมเกิดขึ้น นามธรรมก็เป็นสิ่งที่ไม่มีตัว อาสวะก็เป็นสิ่งที่ไม่มีตัว จะแช่แลดองกันอยู่อย่างไรได้ นั่นเป็นพระอุปมาของพระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงบัญญัติขึ้นไว้ว่า อาสวะเครื่องดองสันดาน คือ กิเลสมีประเภท 3 อย่าง เราก็เลยเข้าใจผิดว่ามันเป็นอภินิเวศเห็นเป็นแชน้อมเป็นของจริงๆจริงๆไปได้ ความจริงก็ไม่มีอะไร นามและรูปเกิดขึ้นแล้วก็ดับไป อะไรจะมาแช่แลดองกันอยู่ได้ เพราะฉะนั้นขอให้เปลี่ยนความเห็นเสียใหม่ที่ว่าเป็นนั่นเป็นนี เป็นจริงเป็นจังเสียให้ได้ ให้หมดทุกสิ่งที่ได้เข้าใจไว้แต่เก่าๆแล้ว ก็ตั้งใจศึกษาเสียใหม่ให้ตรงกับความจริง ซึ่งเป็นสัมมาปฏิบัติ

พระธรรมเจดีย์ จะทำความเข้าใจอย่างไรจึงจะตรงกับความจริง?

พระอาจารย์มั่น ทำความเห็นว่าไม่มีอะไร มีแต่สมมติแลบัญญัติ ถ้าถอนสมมติแลบัญญัติ ออกเสียแล้วก็ไม่มีอะไร หากำพูดไม่ได้ เพราะฉะนั้นพระพุทธเจ้าทรงบัญญัติ ชั้น 5 อายตนะ 6 ธาตุ 6 นามรูป เหล่านี้ก็เพื่อจะให้เราเห็นร่วมกันเท่านั้น ส่วนชั้นแลอายตนะ ธาตุ นามรูป ผู้ปฏิบัติควรกำหนดรู้ว่าเป็นทุกซ์ ส่วนอนุสัยหรือสังโยชน์ อาสวะ โยคะ โอมะ นีวรณ อุกิเลสเป็นสมุทัย อาศัยชั้นหรืออายตนะหรือนามรูปเกิดขึ้นนั้นเป็นสมุทัยเป็นส่วนหนึ่งที่ควรละ มรรคมงคล 8 ย่นเข้าคือ ศีล สมาธิ ปัญญา เป็นส่วนที่ควรเจริญ ความสิ้นไปแห่งกิเลส คือ อนุสัยหรือสังโยชน์ ชื่อว่านิโรธ เป็นส่วนควรทำให้แจ้งเหล่านี้แหละเป็นความจริง ความรู้ความเห็นใน 4 อริยสัจนี้แหละเป็นความจริง ความรู้ความเห็นใน 4 อริยสัจนี้แหละคือเห็นความจริงละ

พระธรรม สาธุ ข้าพเจ้าเข้าใจแจ่มแจ้งทีเดียว แต่เมื่ออาสวะไม่ได้ดองอยู่เสมอ แล้ว

เจดีย์ ทำไมท่านจึงกล่าวว่า เวลาที่พระอรหันต์สำเร็จขึ้นใหม่ๆ โดยมากแล้วที่ได้ฟังมาในแบบท่านรู้ว่าจิตของท่านพ้นแล้วจากกามาสวะ ภวาสวะ อวิชชาสวะ ข้าพเจ้าจึงเข้าใจว่าผู้ที่ยังไม่พ้นก็ต้องมีอาสวะประจำอยู่กับจิตเป็นนิตย์ไป ไม่มีเวลาว่าง กว่าที่พ้นได้ก็ต้องเป็นพระอรหันต์?

พระอาจารย์ ถ้าขึ้นทำความเห็นอยู่อย่างนี้ ก็ไม่มีเวลาพ้นจริงด้วย เมื่ออาสวะอยู่
มัน ประจำเป็นพื้นเพของจิตแล้วก็ใครจะละได้เล่า พระอรหันต์ก็คงไม่มีในโลกได้เหมือนกัน นี่ความจริงไม่ใช่เช่นนี้ จิตนั้นส่วนหนึ่งเป็นประเภททุกขสังข อาสวะส่วนหนึ่งเป็นประเภทสมุทัย อาศัยจิตเกิดขึ้นชั่วคราว เมื่อจิตคราวนั้นดับไปแล้ว อาสวะประกอบกับจิตในคราวนั้นก็ดับไปด้วย ส่วนอาสวะที่เกิดขึ้นได้บ่อยๆนั้น เพราะอาศัยการเพ่งโทษ ถ้าเราจักตั้งใจเพ่งโทษใครๆ อาสวะก็จะเกิดได้ด้วยยากเหมือนกัน สมด้วยพระพุทธภาษิตที่ตรัสไว้ว่า ปรวชฺชานูปสฺสํสฺส เมื่อบุคคลตามมองดู ซึ่งโทษของผู้อื่น นิจฺจํ อชฺฌมาน สลฺลญฺโญ เป็นบุคคลมีความหมายจะยกโทษเป็นนิตย์ อาสวา ตสฺส วฑฺฒเนติ อาสวะทั้งหลายย่อมเจริญขึ้นแก่บุคคลนั้น อารา โส อาสวกุขยา บุคคลนั้นเป็นผู้ห่างไกลจากธรรมที่สิ้นอาสวะ ถ้าฟังตามคาถาพระพุทธภาษิตนี้ก็จะทำให้เราเห็นชัดได้ว่าอาสวะนั้นมีมาในเวลาที่เพ่งโทษ เรายังไม่เพ่งโทษอาสวะก็ยังไม่มาหรือเมื่อจิตที่ประกอบด้วยอาสวะคราวนั้นดับไปแล้วอาสวะก็ดับไปด้วย ก็เป็นอันไม่เหมือนกัน การที่เห็นว่าอาสวะมีอยู่เสมอจึงเป็นความเห็นผิด

พระธรรม อาสวะ 3 นั้น กามาสวะเป็นกิเลสประเภทรัก อวิชชาสวะเป็นกิเลส
เจดีย์ ประเภทไม่รู้ แต่ภวาสวะนั้นไม่ได้ความว่าเป็นกิเลสประเภทไหน เคยได้ฟังตามแบบท่านว่าเป็นภพๆอย่างไรข้าพเจ้าไม่เข้าใจ?

พระอาจารย์ ความไม่รู้ความจริงเป็นอวิชชาสวะ จึงได้เข้าไปชอบไว้ในอารมณ์ที่ดีมี
มัน กามเป็นต้นเป็นกามสวะ เมื่อไม่ชอบไว้ในที่ใด ก็เข้าไปยึดถือตั้งอยู่ในที่นั้น จึงเป็นภวาสวะนี้แหละ เข้าใจว่าเป็นภวาสวะ

พระธรรม ภวะท่านหมายความว่าภพ คือ กามภพ รูปภพ อรูปภพไม่ใช่หรือ ทำไมภพถึง

เจดีย์ จะมาอยู่ในใจของเราได้เล่า?

พระอาจารย์ มั่น ภาพที่ในใจนี้ละที่สำคัญนัก จึงได้ต่อให้ไปเกิดในภพข้างนอก ก็ลองสังเกตดู ตามแบบที่เราได้เคยฟังมาว่า พระอรหันต์ทั้งหลายไม่มีกิเลสประเภทรัก และไม่มีอวิชชาภาวะตัณหาเข้าไปเป็นอยู่ในที่ใด แต่ไม่มีอุปาทานความชอบความยินดียึดถือในสิ่งทั้งปวง ภพข้างนอก คือ กามภพ รูปภพ อรูปภพ ตลอดจนกระทั่งภพ คือ สุทธาวาสของท่านนั้น จึงไม่มี

พระธรรมเจดีย์ อาสวะ 3 ไม่เห็นมีกิเลสประเภทโกรธ แต่ทำไมการเพ่งโทษนั้นเป็นกิเลสเกลียดชังขาดเมตตา กรุณา เพราะอะไรจึงได้มาทำให้อาสวะเกิดขึ้น?

พระอาจารย์ มั่น เพราะความเข้าไปชอบไปเป็นอยู่ในสิ่งใดที่ถูกต้องใจของคน ครั้นเขามาทำที่ไม่ชอบไม่ถูกต้องใจจึงได้เข้าไปเพ่งโทษ เพราะสาเหตุที่เข้าไปชอบไปถูกต้องใจเป็นอยู่ในสิ่งใดไว้ซึ่งเป็นสายขนวนเดียวกัน อาสวะทั้งหลายจึงได้เจริญแก่บุคคลนั้น

พระธรรมเจดีย์ ความรู้นั้นมีหลายอย่าง เช่นกับวิญญูณ 6 คือ ความรู้ทาง หู ตา จมูก ลิ้น กาย ใจ หรือ ความรู้ในเรื่อง โลก โกรธ หลง ริษยา พยาบาท หรือรู้ไปในเรื่องความอยากความต้องการ หรือคนที่หิบลึกหิบน้อยชนิดหน้อยก็โกรธ เขาก็ว่าเขารู้ทั้งนั้น ส่วนความรู้ในรูปฌานหรืออรูปฌาน ก็เป็นความรู้ชนิดหนึ่ง ส่วนปัญญาที่รู้เห็นไตรลักษณ์แลอริยสัจก็เป็นความรู้เหมือนกัน ส่วนวิชา 3 หรือวิชา 8 ก็เป็นความรู้พิเศษอย่างยิ่ง เมื่อเป็นเช่นนี้ ควรจะแบ่งความรู้เหล่านี้เป็นประเภทไหนบ้าง ขอท่านจงอธิบายให้ข้าพเจ้าจะได้ไม่ปนกัน

พระอาจารย์ มั่น ควรแบ่งความรู้ทาง หู ตา จมูก ลิ้น กาย ใจ ว่าเป็นประเภททุกขสัจ เป็นส่วนที่ควรกำหนดรู้ว่าเป็นทุกข์ ส่วนความโลภ ความโกรธ ความหลง ริษยา พยาบาท ความอยากความต้องการเป็นสมุทัย เป็นส่วนควรละความรู้ในรูปฌานแลอรูปฌาน แลความรู้ในไตรลักษณ์ หรืออริยสัจเป็น

มรรค เป็นส่วนที่ควรเจริญ วิชา 3 หรือ วิชา 8 นั้นเป็นนิโรธ เป็นส่วน
ที่ควรทำให้แจ้ง

พระธรรม
เจดีย์ อะไรๆก็เอาเป็นอริยสัจ 4 เกือบจะไม่มีเรื่องอื่นพูดกัน?

พระอาจารย์
มัน เพราะไม่รู้อริยสัจทั้ง 4 แลไม่ทำหน้าที่กำหนดทุกข์ ละสมุทัยแลทำนิโรธ
ให้แจ้งแลเจริญมรรค จึงได้ร้อนใจกันไปทั่วโลก ท่านผู้ทำกิจถูกตาม
หน้าที่ของอริยสัจ 4 ท่านจึงไม่มีความร้อนใจ ที่พวกเราต้องกราบไหว้
ทุกวัน ข้าพเจ้าจึงชอบพูดถึงอริยสัจ

พระธรรม
เจดีย์ ตามที่ข้าพเจ้าได้ฟังมาว่า สอุปาทิเสสนิพพานนั้น ได้แก่พระอรหันต์ที่ยัง
มีชีวิตอยู่ อนุปาทิเสสนิพพานนั้น ได้แก่พระอรหันต์ที่นิพพานแล้ว ถ้า
เช่นนั้นท่านคงหมายความว่าถึงเศษนามรูป เนื้อแลกระดูกที่เหลืออยู่นี้เอง?

พระอาจารย์
มัน ไม่ใช่ ถ้าเศษเนื้อเศษกระดูกทั้งหมดแล้วว่าเป็นอนุปาทิเสสนิพพาน
เช่นนั้นใครๆตายก็คงเป็นอนุปาทิเสสนิพพานได้เหมือนกัน เพราะเนื้อ
แลกระดูกชีวิตจิตใจก็ต้องหมดไปเหมือนกัน

พระธรรม
เจดีย์ ถ้าเช่นนั้นนิพพานทั้ง 2 อย่างนี้จะเอาอย่างไรเล่า?

พระอาจารย์
มัน เรื่องนี้มีพระพุทธภาษิตตรัส สอุปาทิเสสสูตรแก่พระสารีบุตร ในอัง
คุตตรนิกาย นวกนิบาตหน้า 31 ความสังเขปว่า วันหนึ่งเป็นเวลาเช้าพระ
สารีบุตรไปเที่ยววิณฑชาตกร มีพวกปริพาชกพูดกันว่า ผู้ที่ได้บรรลुสอุป
าทิเสส ตายแล้วไม่พินนรก กำเนิดดิรัจฉาน เปตวิสัย อบายทุกติ
วินิบาต ครั้นพระสารีบุตรกลับจากวิณฑชาตกรแล้วจึงไปเฝ้าพระผู้มีพระ
ภาค กราบทูลตามเนื้อความที่พวกปริพาชกเขาพูดกันอย่างนั้น พระผู้มี
พระภาคตรัสว่า สอุปาทิเสสนุคคล 9 จำพวกคือ พระอนาคามี 5 จำพวก
พระสกิทาคามี จำพวกหนึ่ง พระโศคาบัน 3 จำพวก ตายแล้วพินจากนรก

กำเนิดดิรัจฉาน เปรตวิสัย อบายทุกติวินิบาต ธรรมปริยายนี้ยังไม่แจ่ม
แจ้ง แก่ภิกษุ ภิกษุณี อุบาสก อุบาสิกาเลย เพราะได้ฟังธรรมปริยายนี้แล้ว
จะประมาท แลธรรมปริยายนี้เราแสดงด้วยความประสงค์จะตอบปัญหา
ที่ถามในสอุปาทิเสสสูตรนี้ ไม่ได้ตรัสถึงอนุปาติเสส แต่ก็พอสันนิษฐาน
ได้ว่า อนุปาติเสสคงเป็นส่วนหนึ่งของพระอรหันต์

พระธรรม
เจดีย์ ถ้าเช่นนั้นท่านก็หมายความว่าถึงสังโยชน์ คือกิเลสที่ยังมีเศษเหลืออยู่ว่า
เป็นสอุปาทิเสสนิพพาน ส่วนสังโยชน์ที่หมดแล้วไม่มีส่วนเหลืออยู่ คือ
พระอรหันต์ผล ว่าเป็นอนุปาติเสสนิพพาน?

พระอาจารย์ ถูกแล้ว
มัน

พระธรรม ถ้าเราพูดอย่างนี้ คงไม่มีใครเห็นด้วย คงว่าเราเข้าใจผิดไม่ตรงกับเขา เพราะ
เจดีย์ เป็นแบบสั่งสอนกันอยู่โดยมากกว่า สอุปาทิเสสนิพพานของพระอรหันต์ที่
ยังมีชีวิตอยู่ อนุปาติเสสนิพพานของพระอรหันต์ที่นิพพานแล้ว?

พระ ข้างเข้าเห็นว่า จะเป็นอรรถกถาที่ขบ พระพุทธภาษิตไม่แตกแล้ว ก็เลยถือ
อาจารย์ ตามกันมา จึงมีทางคัดค้านได้ไม่คมคายชัดเจน เหมือนที่ทรงแสดงแก่พระ
มัน สาริบุตร ซึ่งจะไม่มีทางคัดค้านได้ หมายกิเลส นิพพาน โดยตรง

พระธรรม สอุปาทิเสสสูตรนี้ ทำไม่จึงได้ตรัสหลายอย่างนัก มีทั้งนรก กำเนิดดิรัจฉาน
เจดีย์ เปรตวิสัย อบายทุกติวินิบาต ส่วนในพระสูตรอื่นๆ ถ้าตรัสถึงอบายก็ไม่
ต้องกล่าวถึงนรก กำเนิดดิรัจฉาน เปรตวิสัย อบายทุกติวินิบาต?

พระ เห็นจะเป็นด้วยพระสาริบุตรมากราบทูลถามหลายอย่าง ตามถ้อยคำของ
อาจารย์ พวกปริพาชกที่ได้ยินมา จึงตรัสตอบไปหลายอย่าง เพื่อให้ตรงกับคำถาม
มัน

พระธรรม ข้างท้ายพระสูตรนี้ ทำไม่จึงมีพุทธภาษิตตรัสว่า ธรรมปริยายนี้ ยังไม่แจ่ม
เจดีย์ แจ้งแก่ภิกษุ ภิกษุณี อุบาสก อุบาสิกาเลย เพราะได้ฟังธรรมปริยายนี้แล้วจะ
ประมาท แลธรรมปริยายนี้เราแสดงด้วยความประสงค์จะตอบปัญหาที่ถาม

พระ ตามความเข้าใจของข้าพเจ้า เห็นจะเป็นด้วยพระพุทธรูปประสงค์ คงมุ่งถึง
อาจารย์ พระเสขบุคคล ถ้าได้ฟังธรรมปริยายนี้แล้วจะได้รับความอบอุ่นใจ ที่ไม่ต้อง
มัน ไปทุกคิดแลความเพียรเพื่อพระอรหันต์จะหย่อนไป ท่านจึงได้ตรัสอย่างนี้

พระธรรม เห็นจะเป็นเช่นนี้เอง ท่านจึงตรัสว่าถ้าได้ฟังธรรมปริยายนี้แล้วจะประมาท?
เจดีย์

พระ ตามแบบที่ได้ฟังมาโดยมาก พระพุทธรูปประสงค์ ทรงเร่งพระสาวก ผู้ยังไม่
อาจารย์ พันอาสวะ ให้รีบทำความเพียรให้ถึงที่สุด คือพระอรหันต์
มัน

หมายเหตุ ท่านผู้รู้ได้ติงว่า บันทึกฉบับนี้ หาใช่ "วิศิษณา" ของพระอาจารย์มันไม่ ดังนั้น
ผู้อ่านกรุณาใช้วิจารณญาณด้วยครับ

โดยคุณ พัลวัน